

Horváth Attila

A vallásszabadság korlátozása és az egyházak üldözése Magyarországon a szovjet típusú diktatúra idején

Limitation of Freedom and the Persecution of Churches in Hungary During the Era of Soviet Dictatorship

ÖSSZEFOGLALÁS

Magyarországon a 2. világháború után a szovjet megszállás révén hatalomra jutó kommunista vezetők az egyházakat négyötéves terv alatt akarták végleg felszámolni, a vallásos világnézetet pedig két emberöltő alatt akarták végleg kitörölni az emberek emlékezetéből. Ehhez a tervhez szinte minden eszközt felhasználtak. Államosították az egyházak földjeit, ingatlanait, ezzel és még jó néhány egyéb intézkedéssel anyagilag akarták ellehetetleníteni őket. Elvették iskoláikat, kórházait, egyéb intézményeiket. Az állami iskolákból kiszorították a hittanórákat. A vallásos egyesületeket betiltották. Feloszlatták a szerzetesrendeket. Koncepciósperek százait folytatták le a papok és a vi-

lági hívek ellen. Többeket halálra ítélték vagy megkínóztak. A katolikus egyháznak minden negyedik papja és szerzetese börtönbe került.

SUMMARY

Following WW2, the communist leaders who seized power with the help of the occupying Soviets troops intended to eliminate all churches within four or five years and wipe out religious thinking in two generations. They used just about any tool to this end. The lands and properties of churches were nationalised to financially ruin them. They were deprived of their schools, hospitals and other institutions. Religious education was banned. Religious associations were barred. Or-

DR. HORVÁTH ATTILA PHD habil., intézetvezető egyetemi docens, NKE
KTK Állam- és Társadalomelméleti Intézet (Horvath_Attila@uni-nke.hu).

ders were dissolved. Hundreds of show trials were brought against the clergy and believers. Some were sentenced to death others tortured. One of four Catholic priests and monks was imprisoned.

„A kommunizmus méretében és erőszakosságában felülmúlt minden eddig tapasztalt üldözést, melyet valaha az Egyház ellen irányítottak.”

XI. Pius: Divini Redemptoris

Már a marxizmus klasszikusai is engesztelhetetlen gyűlölettel írtak a vallásról és az egyházakról. Marx és Engels ebben a francia felvilágosodás és jakobinus diktatúra hagyományait követte. Marx elfogultságára jellemző, hogy 1847-ben nagy tetszéssel olvasta Georg Friedrich Daumer *Die Geheimnisse des christlichen Allertums* című munkáját. Londoni beszédében a német munkásoknak az alábbiakat mondta: „Deumer bebizonyítja, hogy a keresztények valójában gyilkoltak embereket, s az úrvacsorán emberhúst ettek, és vért ittak. Ez magyarázza meg, hogy a rómaiak, akik pedig minden vallási szektát megtűrtek, miért üldözték a keresztényeket.”¹

Marx szerint a vallásos hit a kizsákmányolt emberek által vigasztalásul kitalált, valójában nem létező Istenhez való menekvés, amely passzivitásra készítet, ezért „ópium” az emberek számára.² A vallások azért hitetik el, hogy van mennyország, hogy ezzel az elnyomás alatt szenvedő embereknek egy földön túli vigaszt adjanak. A túlvilágra irányítják az emberek tekintetét, mondván: viseljétek el az igazságtalanságokat a földön, majd boldogok lesztek a mennyben. Ezért a vallás az igazságtalan társadalom fenntartója, elfeledtetí az emberrel, hogy a földi társadalmat igazságosabbá kell tenni. Az egyházak

vezetői összeforrtak a társadalom gazdag, hatalmon lévő rétegeivel, és egész vallási tanításukkal a hatalmon lévők érdekét képviselik. Marx elítélően vélekedett még a kereszténység szociális tanításairól is: „A kereszténység szociális elvei a gyávaságot, az önmegvetést, a megaláztatást, a szolgálalkúséget, az alázatot, vagyis egytől egyig a csőcselék tulajdonságait prédikálják...”³

Lenin még durvábban fogalmazott: „A vallás a nép ópiuma – Marxnak ez a mondása a marxizmus egész világnézetének sarkköve a vallás kérdésében. A marxizmus szerint minden mai vallás és egyház, mindennemű vallási szervezet mindenkor a burzsoá reakció szerve, amely a kizsákmányolás védelmére és a munkásosztály elkábítására szolgál.”⁴

Amikor a szovjet hatóságok 1922-ben az éhínségre hivatkozva rekvirálni keztek az orosz egyház kincseit, Lenin az alábbi, szigorúan titkos levelet írta a Politikai Bizottságnak, a politikai rendőrség vezetésének, az Igazságügyi Népbizottságnak és a forradalmi törvényszékeknek: „A reakciós papság minél több képviselőjét sikerül ezért [az elkobzás elleni tiltakozásuk miatti retorzió ürügyén] agyonlőni, annál jobb. Most kell ennek a publikumnak olyan leckét adni, hogy aztán néhány évtizedig még csak gondolni se merjenek semmiféle ellenállásra. 1922. március 19. V. Uljanov (Lenin), a Népbiztosok Tanácsának elnöke.”⁵ (Lenin napi jelentést kért arról, hány papot gyilkoltak meg az akció folyamán. Csak ebben az évben 2691 papot, 1362 szerzetest és 3447 apácát öltek meg.)⁶

A Szovjetunióból a 2. világháború végén Magyarországra jött kommunista vezetők a lenini–sztálini politikát és taktikát hozták magukkal, s próbálták alkalmazni

az egyházakkal és a vallásos világnézettel szemben. A kommunista pártvezetés első számú ellenfelének a katolikus egyházat tekintette, hiszen míg a protestáns felekezetek nemzeti egyházak voltak, addig a magyar katolikus egyház nem közvetlenül, hanem az Apostoli Szentszéken keresztül szabályozta viszonyát az államhatalommal. A katolikus vallást követte a lakosság kétharmada.

A két világháború között a vallási élet felvirágzása volt tapasztalható Magyarországon. Sok új plébánia, templom épült, elsősorban a nagyvárosok felduzzadt lakóterületein. A mindennapi vallásgyakorlat számos intézménye alakult ki: lelkiileg elmélyült mozgalmak, egyesületek, rendszeres lelkigyakorlatok. Sok neves író, szónok, lelkigyakorlat- és népmisszió-vezető járta az országot. Az ún. történelmi egyházak iskolái, intézményei meghatározó szerepet tölthettek be az ország kulturális életében. Csak a katolikus egyháznak pl. két központi és több vidéki napilapja, 18 hetilapja, 25 havi folyóirata és időszakos kiadványa volt.⁷

Rákosi Mátyás ezért 1945 júniusában Moszkvában, a Szovjet Kommunista Párt Központi Bizottságának nemzetközi tájékoztatási osztályán tartott előadásában külön kitért a katolikus egyházra: „Ez egy hatalmas szervezet. Mi elsősorban ez ellen harcolunk [...] nem félünk tőlük.”⁸ Politikai és rendőri akciók legszorosabb koordinálását alkalmazták.⁹ Kádár Jánosnak sem sokban különbözött a vallásról és az egyházakról kialakított véleménye (legalábbis kezdetben) Rákosiétól. 1958. június 10-én a Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottságának ülésén az alábbi instrukciókat adta a pártvezetésnek: „Meg kell érteni, hogy mi a klerikalizmus ellen tüsszel, vassal, golyószóróval és börtönnel

is harcolunk, mert nálunk nem klerikális, tehát papi uralom van, hanem munkásparaszt uralom. Ők ezt egyébként már tapasztalatból tudják is. A közvélemény számára azonban világos nézetet kell teremteni [...]. Lehet, hogy a klerikalizmus ellen kell még 5 évig, és a vallásos világnézet ellen még két generáción át.”¹⁰

Az egyházak elleni fellépések taktikáját a következőképpen foglalták össze 1957-ben a Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezetői testületében: „Régebben is a katolikus egyház volt a legdöntőbb, a legősibb fészke Magyarországon az egyházi reakcióknak. Ez ellen kell tehát elsősorban fellépni, a többi egyházakkal szemben pedig próbáljunk megegyezni a régi alapokon, és felhasználni ezeket a katolikus egyházzal szemben.” „...helyes, hogy megosszuk az erőket. Vannak itt javaslatok arra nézve, hogy letartóztatásokat kell csinálni. Én ezt javaslom. De meggondolandó, hogy pl. a református egyházból tartóztassunk-e le papokat. Kezdjük a katolikusokkal, ezt meg fogják tudni a reformátusok is, és tudják, mihez tartás magukat.”¹¹

A kommunista vezetők valódi céljukat és véleményüket soha nem vallották meg nyíltan. A közvéleménynek mindig azt mondták, hogy nem ellenségeik az egyházaknak, sőt éppen ellenkezőleg, a legteljesebb vallásszabadság biztosítását szeretnék. Tisztelik mindenki vallásos hitét. Azt hirdetik, hogy ennek jegyében az egyházakat elválasztják az államtól.¹²

Mindezekből az elvekből semmit sem tartottak be. Egészen a rendszerváltozásig folyamatos, bár eltérő intenzitású és minőségű vallásellenes propagandát folytattak, amelyben elsőrendű szerepet szántak az oktatásügynek, a sajtónak és a médiának, valamint az irodalomnak, művészeteknek

is az ún. tudományos ismeretterjesztés címén.¹³ A cél a vallásos hit, a vallásos emberek, egyházak, papok, szerzetesek gúnyolása, rágalmazása, nevetségessé tétele, a haladás-, demokrácia- és tudományellenesség vádja. Ezek ellen a vádak ellen az egyházak nem védekezhetek.

Hangsúlyozták, hogy a vallás magánügy. Ennek ellenére megfigyelték, nyilvántartották, hogy ki jár templomba, ki járítja gyermekeit hittanra, ki keresztelteti, ki bérmáltatja meg a gyermekeit, ki esküszik templomban¹⁴ stb. A vallásos ember másodrendű állampolgár lett. A munkahelyükön vezető állást általában nem tölthettek be, megnehezítették a továbbtanulásukat, megpróbálták távol tartani őket pl. a tanári pályától, a rendőri hivatástól is.

Az egyházakkal és a hívekkel szemben kegyetlen terrort alkalmaztak. Minden negyedik pap és szerzetes hosszabb-rövidebb szabadságvesztést, internálást szenvedett el, vagy lágerbe hurcolták. Az agyonkínzott, kivégzett papok száma meghaladta a százat. A csehszlovákiai, romániai, keletnémet vagy lengyel katolikus egyházhoz képest a magyart érte a legkeményebb üldöztetés.¹⁵

Elvették az egyházak anyagi alapját, iskoláit, kórházait, szociális intézményeit. Kiszorították őket a közéletből. A vallásos világnézetű pártokat, egyesületeket, mozgalmakat betiltották. Feloszlatták a szerzetesrendeket, korlátozták és cenzúrázták az egyházi sajtó- és könyvkiadást. A hitoktatást a minimálisra igyekeztek lecsökkenteni, és addig is, míg végleg el nem tűnik a vallásos világnézet, a hitéletet kizárólag a templom falai közé szorították vissza.

A kommunista vezetés célja egyértelmű: a lehető legrövidebb idő, kb. 20 év alatt felszámolni az egyházakat és két ge-

neráció alatt a teljes vallásosságot.¹⁶ Létrehozni egy ateista társadalmat, ahol hinni csak a pártban és annak „*tévedhetetlen*” vezetőiben lehet.

A magyar egyházakról, különösen a katolikus egyházzal szembeni intézkedésekről jelenleg még csak vázlatos képet lehet adni.

Az orosz front közeledtével még Szerédi Jusztinián esztergomi bíboros prímás rendelkezésére az egyházmegyéek sorra adták ki az utasítást, hogy bárhogy alakul is a helyzet, a lelkipásztoroknak (nemcsak a plébánosoknak, hanem a plébánoshelyetteseknek és a káplánoknak is) feltétlenül meg kell maradniuk híveik között, hogy a legnagyobb megpróbáltatások idején is teljesítsék kötelességüket, akár még vértanúság árán is.¹⁷

Bódi Magdolna – aki kedvesnővér akart lenni – egy ollóval a kezében védekezett az erőszakoskodó szovjet katonával szemben, aki agyonlőtte. Mindszenty József elrendelte a boldoggá avatási eljárás megindítását.¹⁸

Gróf Mikes János címzetes érsek haláláról Mindszenty így írt: „Halálát feltehetően hamis reményből való felocsúdása okozta, mikor a falut, amelyben élt (Répceszentgyörgy), elérte a szovjet katonaság, házában és kertjében sikoltozó asszonyokra és leányokra lett figyelmes. Siet le segítségükre az emeletről, de amikor meglátja a berúgott, emberségéből kivetkőzött hordát, szívéhez kap, s a lépcső alján összeesik. Háza népe felravatalozza az ebédlőben. Éjszaka a »felszabadítók« odaparancsolják a ravatal köré a falu leányait, felhordatják a halott miseborát a pincéből. Esznek, isznak, táncolnak, és a halottas házban megalázzák a leányokat.”¹⁹

Iszkaszentgyörgyön Gáspár János plébánost (1915–1945), mivel a megtáma-

dott nők védelmére kelt, plébániáján egy részeg orosz katona agyonlőtte.²⁰ Bergendy János pápai kamarást, püspöki irodaigazgatót egy asszony arra kérte, hogy mentse meg a férjét, akit a szovjetek agyon akarnak lőni. A katonák kifosztották, és tarkón lőtték.²¹ Szalay Lajost, Győr-Nádorváros káplánját egy karóra miatt lőtték agyon.²²

Apor Vilmos győri püspök a püspökségre menekült 50 nőt védelmezte az erőszakoskodó szovjet katonákkal szemben, ezért egy szovjet tiszt agyonlőtte. Személyesen Kádár János utazott le Győrbe, hogy megrendezzék a főpap titkos temetését.²³

Hummel Kornél (1907–1945) budapesti hittanár a Vakok Intézetében lévő világtalan leányok védelmére kelt. A szovjet katonák agyonlőtték.²⁴ Ruppert István (1914–1945) pestújhelyi káplánt, aki a budapesti Károlyi-palotában próbált a nők érdekében közbelépni, 1945. január 18-án lőtték agyon.²⁵ Budapest megszállása idején a szovjet katonák kivégezték Vass Tacián (1922–1945) és Fasszky Szalvátor (1912–1945) ferences szerzeteseket.²⁶ Martincsevics Pál gyékényesi plébánost és Hajnal József Zénó ferences szerzetest a szovjet és bolgár hadsereg katonái – mivel papok voltak – kiemelték a többi civil közül, és egy árok szélén agyonlőtték őket.²⁷

Mindmáig nincsenek pontos adataink arról, hogy hány papot és szerzetest hurcoltak el a szovjet koncentrációs táborokba. Stumpf Mátyást (1905–?) német hangzású neve miatt vitték el. Szerednyei János tarcali káplán viszont önként követte elhurcolt híveit a Szovjetunióba, ahol imával, bátorító szavával és hegedűjátékával tartotta a lelket rabtársaiban. 1948-ban balesetben halt meg Vorosilovkában.²⁸ A ferencesek közül négy katoná-

nak behívott dolgozó testvér került hadifogságba, s ott fejezte be az életét: Berkes József Szervác (1899–1945), Kovács István Bennó (1913–1945), Bali Flavián (1908–1945), Stermeczky Árpád (1921–1947).²⁹

Az egyházak elleni intézkedések közül az első már az Ideiglenes Nemzeti Kormány földrendeletével (600/1945. ME sz. rendelet) megtörtént. Addig az egyházi birtokok felekezeti megosztása a következő volt:

– a római katolikus egyházé: 848 378 kat. h. (92,66%)

– a görög katolikus egyházé: 7773 kat. h. (0,85%)

– a református egyházé: 47 880 kat. h. (5,23%)

– az evangélikus egyházé: 10 216 kat. h. (1,12%)

– a görögkeleti egyházé: 1 kat. h. (0,14%)³⁰

A kormányrendelet *A nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földműves nép földhöz juttatásáról* szövegéről szólt, de az egyházak birtoka nem magánbirtoknak, hanem célvagyonnak számított, amelynek rendelkezése a közhasznú-közcélú intézmények fenntartása volt. Ezért nem lehetett volna a magánvagyonokkal azonos elbírálás alá venni. A kilenc évszázad alatt különböző adományokból összegyűlt földbirtokok jövedelméből tartották fenn a templomokat, rendházakat, iskolákat, nevelőintézeteket, kórházakat, szegényházakat és még sokféle közcélokot is szolgáló intézményt.

A magyar katolikus egyház részéről a püspöki kar mégis elfogadta a földbirtokok kárpótlás nélküli elvételét: „Az egyház mindig tudott nagylelkű lenni”, írták. „Isten áldása legyen az egykori egyházi földek új birtokosainak munkáján.” Egyúttal viszont kifejezték aggodalmukat az egyházi intézmények ez utáni fenntartá-

sának kilátásai tekintetében: „...fájdalommal kell megállapítanunk, hogy válságos helyzetet teremt intézményeink életében...”³¹

A katolikus egyháztól államosított földterület nagyobbik fele erdő és rét volt. Ezek állami nagygazdaságok lettek. A megmaradt kisebb telek-szántó-szőlő területeket tagosították, felosztották a földművesek között, de 1950 után a termelészövetkezetek legnagyobb része újra nagyparcellás gazdaság lett. Tehát a katolikus egyház földbirtokaiból a földreformrendelettel ellentétesen állandó nagybirtok és tsz-nagyparcella lett (98%), és csak 2% került a kisbirtokos parasztság tulajdonába.³²

A püspökök és papok széles körű szervező és mozgósító munkával elérték, hogy mindegyik templom és egyházi intézmény tovább tudott működni, és nem kellett őket bezárni anyagi okokból. A földreformmal megerősödött parasztság egyébként el tudta volna tartani egyházát, de néhány év alatt lehetetlen helyzetbe került. Először teljesíthetetlen adó- és egyéb követelésekkel sújtották őket, majd kollektivizálták földjeiket. A hívekkel együtt 1951-ben kuláklisra kerültek a plébániák is a földreformból megmaradt földekkel, így azokat „felajánlották” az államnak.

A kommunista vezetők nem akarták, hogy a hívek tartsák el saját papjukat. Ezért is szüntette meg az egyházi adók állami behajtását a Gazdasági Főtanács 600/1948. sz. rendelete. A Magyar Szocialista Munkáspárt Titkárságának 1957. július 5-i ülésén így vélekedtek erről a kérdésről:

Fock Jenő: „Veszélyes fokozni a hívők hozzájárulását, mert amiért az ember pénzt ad, azt jobban meg is becsüli.”

Kállay Gyula: „Nem lenne jó ez a módszer, mert agitációra adna lehetőséget az egyháznak.”

Antos István: „Én nem tartom helyesnek, mert aktivizálnának a papok, és tömegkapcsolataik nagyobb lehetőséget kaphatnának.”³³

Az állam évente megállapított állami segélyt (kongruát) folyósított a lelkészeknek, továbbá egyházi és iskolai támogatást az intézményeknek. Ettől kezdve a hatalom kénye-kedvétől függött az egyházak anyagi léte, mert a hívek adományainak összege az államosítások, jogtalan vagyonekobjások és az általános szegénység miatt egyre kisebb lett.

Az állam és az egyház 1950-ben aláírt megállapodásának nevezett diktátum szerint: a „Magyar Népköztársaság kormánya a többi vallásfelekezettel már megkötött megegyezés szellemében kész gondoskodni a katolikus egyház elemi szükségleteinek fedezéséről oly módon, hogy 18 éven át, tehát addig, amíg a katolikus egyház saját forrásaira támaszkodva maga tudja fedezni anyagi szükségleteit, három, illetve ötvenként arányosan csökkenő mértékben megfelelő összeget utal ki a katolikus egyházi célokra.”³⁴ A kommunista vezetők úgy gondolták, hogy addigra az egyházak megszűnnek.

1950-ben államosították az iskolákon túl az egyházi kezelésben lévő kórházakat és szociális intézményeket is. Csak a Magyar Bencés Kongregáció, a Kegyes Tanításrend Magyar Tartománya (piaristák), Szent Ferenc rendjének magyar tartománya és a Miasszonyunkról Nevezett Szegény Iskolanővérek kaptak igen korlátozott lehetőséget hagyományos oktató-nevelő munkájuk folytatására, és ehhez a feladathoz kapcsolódva rendelkezhetek ingatlanokkal.

Az 1952. évi 4. sz. tvr.-t, amely az egyes házingatlanok állami tulajdonba vételéről szólt, kiterjesztették a bérbeadással hasznosított egyházi ingatlanokra is, bár a 6. § szerint az egyházzal kötött egyezményeket nem érinti (azok házingatlanokról nem is szóltak). Az egyházakat az *egyéb ki-
zskálmányolók* kategóriájába vonták. Így államosították a szerzetesházakat és a még egyházi tulajdonban lévő épületeket is. Az Állami Egyházügyi Hivatal 1955 júniusában készített értékelése szerint a törvényerejű rendelet végrehajtása során több olyan egyházi tulajdont képező ingatlan (szeretotthon, kántor-, harangozó- és egyéb lakást, rituális fürdőket) államosítottak, amelyekre egyáltalán nem vonatkozott a rendelet.³⁵

Az egyházak kiszolgáltatott helyzetére jellemző, hogy még kegytárgyak készítésére sem kaptak iparendélyt.³⁶

Az egyházak mindennemű ingatlanhasznosítását és -cseréjét ezután csak az Állami Egyházügyi Hivatal, később az egyházügyi szakigazgatási szervek engedélyezhették.

Az egyes egyházközösségek egy évben összesen 20 000 Ft értéket meghaladó tartozási, illetve karbantartási munkálataihoz előzetesen engedélyt kellett kérni a megyei egyházügyi főelőadótól, 30 000 Ft felett pedig az Állami Egyházügyi Hivaltól. (Később az összeghatárok némileg emelkedtek.)³⁷

Megszüntették a hivatalos diplomáciai kapcsolatot az Apostoli Szentszék és Magyarország között azzal, hogy a Szövetséges Ellenőrző Bizottság arra kötelezte a magyar kormányt, hogy utasítsa ki Angelo Rotta pápai nunciust (1945. április 4.). Arra hivatkoztak, hogy a nuncius a német megszállás és a nyilas hatalomátvétel után is a helyén maradt. Tették ezt annak el-

lenére, hogy ez nem kollaboráció volt, hanem embermentés.³⁸ Az egykamarás Nemzetgyűlés létrehozásával lehetetlenné tették a bevett vallások főpapjainak felsőházi képviseletét.

Az egyházakhoz nagy számban kapcsolódtak különböző egyesületek. Egyesületei voltak a felnőtteknek, a fiataloknak és a gyermekeknek, az egyetemistáknak, a gimnazistáknak, az iparos ifjúságnak, az értelmiségieknek, a munkásoknak, a parasztoknak, a legkülönfélébb rétegeknek és szakmáknak, hivatásoknak. Csak a katolikus egyesületek nagykorú tagjainak száma meghaladta az egymilliót. A sokféle egyesület és társulat közül a legnagyobb létszámú a KALOT (Katolikus Agrárfjúsági Legényegyletek Országos Testülete) volt 130 000 taggal. Jelentős létszámú volt a KALÁSZ (Katolikus Asszonyok–Leányok Szövetsége) 33 000 taggal, a KIOE (Katolikus Iparos- és Munkásifjak Országos Egyesülete) 30 000 taggal, a Kolping 10 000 taggal, a szervezeti harmadrendek 30 000 taggal, a Credo Egyesület (katolikus férfiak egyesülete) 60 000 taggal, a katolikus egyetemisták és főiskolai hallgatók szervezetei (Foederatio Americana) 10 000 taggal, az Országos Magyar Diákszövetség, a cserkészek és a Mária-kongregációk, az Egyházközségi Munkásszakosztályok (EMSZO), az Oltár-egyesület 100 000 körüli tagsággal, az általános iskolások Szívőárda Egyesülete 25–30 000 taggal.³⁹

Amikor az államvédelmi osztály egy fitalembert azzal vádolt meg, hogy a Teréz körúton meggyilkolt egy szovjet katonát, erre hivatkozva mondták, hogy a merénylő a KALOT tagja volt.⁴⁰ Ennek ürügyén Rajk László belügyminiszter megkezdte a különböző egyházi egyesületek betiltását. Négy részletben: 1946. július 20-án és 23-

án, 1949. november 17-én és december 3-án közölte a *Magyar Közlöny* a felszavatott egyesületek és szervezetek nevét. (Vagyonukat a kommunista szervezetek között osztották szét.) Ezzel kb. kétmillió fiatal és felnőttet fosztottak meg a közösségétől. Az egyesületek likvidálása után megszűntették a különböző keresztényszocialista szakszervezeteket is.

Az 1947. évi XXXIII. tv. megszüntette a bevett és az elismert vallásfelekezetek közötti különbségeket, de nem rendezte az addigi *túrt* kategóriába tartozó kisebb vallási közösségek helyzetét. Továbbra is maradtak el nem ismert vallásfelekezetek, mint pl. a Jehova tanúi, az Üdvhadserég és különböző pünkösdista csoportok, amelyeket semmilyen jogszabály nem védett.

Az „*egyenjogúsítás*” így csak azokra a felekezetekre vonatkozott, amelyek 1947-ig az elismert státust megkapták. Ilyen elismert felekezetként akkor csak a baptista és a metodista egyház, valamint az iszlám vallás működött. (A baptista felekezet elismerése a 77.092/1905. VKM sz. körrendelettel történt meg. A metodista egyházat a 120.000/1947. II. VKM. sz. rendelettel ismerték el. Az 1916. évi XVII. tc. elismerte ugyan az iszlám vallást, de a gyülekezet megszűnt még a 2. világháború előtt. Így az iszlám vallást 1988-ban nyilvánították törvényesen elismert vallásfelekezetté.)

Az egyházi iskolák államosítását a Kommunista Párt vezetői zaklatásokkal, koncepciók perekkel és hatalmas méretű propagandahadjárral készítették elő. Az államvédelmi osztály 1946–1947-ben egymás után tartott házkutatásokat és razziákat a különböző egyházi iskolákban. Ilyenkor ott a nyomozók által elrejtett fegyvert és tiltott anyagokat „*találtak*” az „*összeeskü-*

vőknél”. A letartóztatott diákokból terhelő vallomást vertek ki.⁴¹ A sajtó agresszív hangon vádaskodott, és erélyes rendszabályokat követelt a „*reakció fészkei*” ellen.⁴² Többtucatnyi koncepciót pert kezdeményeztek,⁴³ amelyek közül a legnagyobb szabású az ún. Pócspetri-ügy volt.

A propagandahadjárat egyik dokumentuma a Magyar Kommunista Párt Politikai Bizottságának határozata: „Szombaton pedagógusdelegáció keresse fel a miniszterelnököt. A delegáció vezetője Béki elvtárs (a Pedagógiai Szakszervezet főtitkára), de a szónok lehetőleg egy felekezeti tanító legyen, aki elpanaszolja a felekezeti iskolák negatív oldalait, követelje a tanítók állami státusba vételét, az egyházi iskolák államosítását. Dinnyés válaszában közölje, hogy a pedagógusok 20% fizetésemelést kapnak, és említse meg, hogy a közalkalmazottakról sosem feledkeznek meg a kormány. A küldöttség fogadásánál legyen jelen és szólaljon fel Rákosi Mátyás elvtárs is.⁴⁴ Fényképésről, újságírókról gondoskodni kell. Dinnyés válaszát Horváth elvtárs készítse el.”⁴⁵

Ezután az Országgyűlés kapta az újabb utasítást (1948. június 4-én): „...az iskolák államosításáról szóló törvényt június 15-én kell benyújtani azzal, hogy tekintsenek el a 3 napos bizottsági tárgyalástól. A bizottság 15-én délután 4 órakor üljön össze, és még aznap fejezze be a tárgyalást. A Parlamentben 16-án kezdődjék meg a tárgyalás. Június 17-én pedagógusgyűléseket kell tartani, ahonnan impozáns küldöttség keresse fel a Parlamentben a pártok és a kormány vezetőit.” Még azt is meghatározták, hogy milyen összetételű legyen a küldöttség, kik szólaljanak fel, és mit mondjanak. „A törvényt szombat délig le kell tárgyalni. Az óvodák is legyenek államosítva.”

Így született meg az 1948. évi XXXIII. törvény az iskolák államosításáról. A törvény a nem állami iskolák (ezek szinte kivétel nélkül egyházi iskolák voltak) és a velük összefüggő tanulóotthonok, továbbá óvodák, a hozzájuk tartozó felszerelések, berendezések és a fenntartásukat szolgáló célvagyon államosítását rendelte el. 6505 iskolát vettek el, ebből 5407 általános és népiskola, 98 tanító(nő) és líceum, 113 pedig gimnázium volt. Az állami státusba került pedagógusok száma megközelítette a 18 ezer főt. A munka és fizetés nélkül maradt szerzetes-tanárok, tanítónők és óvónők száma – Sárközy Pál

pannonhalmi főapáthelyettes számításai szerint – 2689 fő volt. Az iskolák mellett államosították a kórházakat, az árvaházakat, a szociális és nevelőotthonokat, de még a temetőket is.

Mindezek az intézkedések az egyházak közéleti szerepét szinte teljes mértékben megszüntették. Az egyházi oktatás megszüntetésével máig ható csapást mértek az egyházakra, de a nemzeti kultúrára is. Egyúttal lehetetlenné tette az evangélicizációt, és negligálta a szülők természetes jogát gyermekeik valláserkölcsi neveltetésére, hiszen több millió gyermeket kényszerítettek ateista iskolákba.

1. táblázat: Az egyházi iskolák államosítása

Egyházak	Létszám	Elemi iskola	Középiskola	Megmaradt intézmények
izraelita	130 000	26	13	1 gimnázium
evangélikus	480 000	342	21	
református	2 010 000	1184	46	1 gimnázium
katolikus	6 500 000	2885	301	8 gimnázium

Az államosított iskolákban ezután csak ateista (marxista–leninista, kommunista) és internacionalista világnézet szerint lehetett oktatni. A tanárok kiválasztására vonatkozólag, Aczél György előterjesztése alapján, a Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottsága határozatot hozott arról, hogy az egyetemi és főiskolai felvételiknél a jövőben ne csak a munkás-, illetve parasztszármazást vegyék figyelembe, hanem azt is, hogy a jelentkezők megbízhatóan antiklerikális családból származzanak.⁴⁶ Aczél György hozzátette: „...az új tanítóképzőkbe vallásos szülők gyermekei ne kerüljenek, mert az alapkérdés mégis csak a pedagógusoknál dől el.”⁴⁷

Az egyházi iskolák államosításakor a kultusz kormányzat azt ígérte, hogy az iskolákban megmarad a kötelező hitokta-

tás. Természetesen ezt az ígéretüket nem tartották be. Az 1949. évi 5. sz. tvr. „fakultatívva” tette a vallásoktatást, de azt is csak az általános iskolákban és a gimnáziumokban engedélyezték, a többi iskolában (szakközépiskola, szakmunkásképző stb.) nem. Ezután óriási energiák mozgósításával megindult a harc azért, hogy egyre kevesebb szülő írassa be gyermekét a „szabadon választható” tantárgyra.

1950. szeptember 15-én adták ki a válás- és közoktatási miniszter rendeletét az iskolai hitoktatás rendjéről,⁴⁸ amely már önmagában is drasztikus módon megnehezítette a hitoktatást. A rendelet értelmében hittanórát csak az iskola épületében lehetett tartani,⁴⁹ és csak az utolsó tanítási óra után. Hittanból nem lehet osztályzatot adni, „a vallástanórákkal kap-

csolatban elkövetett mulasztásért a tanulókat fegyelmi büntetésben részesíteni nem lehet.”

A hitoktatót egyházi javaslatra a megyei, illetve a fővárosi tanács bízta meg. A megbízás megtagadható és visszavonható attól, „aki a népi demokráciával vagy annak rendelkezéseivel szemben ellenséges állást foglal el”. „A hitoktatót a vallásoktatáson kívül egyéb iskolai nevelőmunkával (helyettesítés, felügyelet a kirándulásokon vagy az óráközökben stb.) beosztani nem lehet. A hitoktató nem vehet részt a tantestület értekezletein, és az iskola épületében csak a vallásoktatás alatt tartózkodhatik.” A hitoktató munkáját, tanmenetét, óravázlatát szigorúan ellenőrizték, és azért az igazgatót tették felelőssé.

A hittanra való beiratkozás minden évben egy meghatározott időpontban történt (amit rövid időben határoztak meg, és lehetőleg ütközött a munkaidővel), és azon mindkét szülőnek meg kellett jellennie, és alá kellett írnia a kérelmet. Az iskola igazgatójának jelentenie kellett a beiratkozók számát a megyei tanácsnak, a névsort pedig el kellett küldeni az illetékes egyházi hivatalba.

Az állampárt városi, községi, valamint iskolai szervezetei, illetőleg a helyi tanácsi művelődési osztályok arra utasították a hitoktatásra jelentkezőket beíró pedagógusbizottságokat, hogy beszéljék le a szülőket gyermekük hittanra járatásáról. Emellett agitációs brigádok jártak házról házra, hogy fenyegetéssel vagy hízelgéssel lebeszéljék a szülőket a hittanra való beiratkozásról. A tanulók hátrányos helyzetbe kerültek a továbbtanulásnál, s az is előfordult, hogy a tanárok egy része kigúnyolta a hittanra járókat.⁵⁰ Ugyanez történt a munkahelyeken is. A gyermekei-

ket hittanra beírató szülők munkahelyi személyi lapjára megbélyegző bejegyzést tettek. Ugyancsak nyomást gyakoroltak az iskolák igazgatóira is, hogy a hittanra iratkozók számát minden eszközzel lecsökkentsék.

A hittanárokkal szemben a legkülönbözőbb ürügyekkel bírósági eljárást indítottak (pl. fajtalanság vádjával stb.). Így előfordulhatott, hogy hiába jelentkeztek hittanra, nem volt, aki tanított volna az iskolákban. Ezért 1957 után már szinte kizárólag papok tartották a hittanórákat, hiszen az 1949 előtt kiképzett hitoktatók fokozatosan kiöregedtek, más világi hitoktatóképzés az 1980-as évek elejéig Magyarországon nem volt.

1956 egyik fontos vívmányaként rövid időre szabaddá vált az iskolai hitoktatás. Olyan sokan jelentkeztek, hogy gondot jelentett a kellő számú hitoktató biztosítása. A forradalom és szabadságharc leverése után nem sokkal a 21/1957. (III. 24.) sz. kormányrendelet⁵¹ azonban visszaállította a Rákosi-korszak szabályozását. Képmutató módon kimondta a rendelet, hogy „A törvény szigorával kell fellépni mindazokkal szemben, akik erőszakkal, fenyegetéssel vagy megtévesztéssel a vallásoktatáson való részvételre vagy részt nem vételre vonatkozó elhatározást befolyásolni törekuszenek.” Ezt a rendelkezést a lehető legszélesebb körű értelmezéssel érvényesítették. Még a vallásoktatásra való beiratkozásra buzdító prédikációt is büntették.

Az Állami Egyházügyi Hivatal 1974-ben hosszas tárgyalás után abban állapodott meg a római katolikus egyházzal, hogy 1975. január 1-jétől heti két alkalommal egy-egy hittanóra tartható a templomokban, de a plébánián már nem! Maximum négy csoportot lehet lét-

rehozni, s ezek közül egynek a diákmise után kell elkezdődnie. Természetesen a hitoktatásban részt vevők névsorát az Állami Egyházügyi Hivatal helyi szerveinek jelenteni kellett. Ilyen feltételek mellett nem csoda, hogy a hittanra járók száma folyamatosan csökkent. 1949 szeptemberében még az általános iskolások 80%-a, 1951-ben 43,2%-a, 1952-ben 26,4%-a (Budapesten 1,8%-a), 1965-ben 10%-a, 1975-ben 6-7%-a, 1987-ben 3,18%-a iratkozott be hittanórára.⁵²

Megszüntették a püspöki szemináriumok zömét, és öt püspöki székhely szemináriumába gyűjtötték össze a papnövendékeket. A budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Hittudományi Karát leválasztották; a továbbiakban Hittudományi Akadémia néven működhetett. A korlátozó intézkedések hatására a papnövendékek száma a korábbi több mint ezer főről 1954-re már 525-re esett vissza.

A szocialista országok propagandistái mindig azt hirdették, hogy elválasztották az államot az egyháztól. Valójában az állam ellenőrzése alá vonták az egyházakat. Erre szolgált az állam és az egyes egyházak közötti megállapodás is. Ez is tipikusan a diktatórikus jellegű rendszerek módszerei közé tartozott, hiszen egy demokráciában ilyesmire nincs szükség, mert ott az alkotmány szabályozza a vallásszabadságot. Ezek az egyezmények még a szövegükben is sokat elárultak a valódi helyzetről. Az állam ugyanis deklarálta a nem létező vallásszabadságot, az egyes egyházaknak pedig hűséget kellett fogadniuk a *népi demokrácia*, vagyis a szovjet érdekeket képviselő, erőszakosan ateista ideológiát terjesztő diktatúra iránt, és ki kellett jelenteniük, hogy helyeslik annak konkrét intézkedéseit. Az események valódi célja egyedül a propaganda volt.

A látszat szerint az egyházak „hitelesítettek” a diktatúrát.

A történelmi egyházak közül először a református egyházzal kötötték meg a szerződést 1948. október 7-én (kihirdetve a *Magyar Közlöny*ben október 9-én),⁵³ az izraelita hitfelekezettel december 7-én⁵⁴ (*Magyar Közlöny*, 1948. december 16.). Az egyezményeket a kormány nevében a vallás- és közoktatásügyi miniszter, valamint az egyház egyes felhatalmazott vezetői írták alá. Ezek az egyezmények szövegzésük alapján sem biztosítottak valódi vallásszabadságot az egyházaknak. Csak azt deklarálták, hogy mi tartozik „az egyházi élet szabad működése” körébe. Még azt is előírták, hogy a lelkészeknek gondoskodniuk kell arról, hogy a híveikkel együtt könyörögjenek a Magyar Köztársaságért, az államfőért és a kormányért. Az egyezmény ezen túl utalt a közeljövőben életbe léptetendő új vallásügyi törvényre, ami azonban soha nem készült el.

A katolikus egyházzal 1948-ban nem kötött az állam megegyezést. A magyar püspöki kar ekkor még eredményesen hivatkozott arra, hogy nem jogosult az állammal magas szintű egyezményt kötni, ez a kánonjog értelmében kizárólag az Apostoli Szentszéket illette meg. A magyar katolikus püspöki kart végül is törvénytelen eszközökkel, letartóztatásokkal (pl. Mindszenty József bíboros, esztergomi érsek), zaklatásokkal, a szerzetesek internálásával és a *békepapi „mozgalommal”* kényszerítették rá az egyezmény megkötésére,⁵⁵ annak ellenére, hogy arra nem volt jogosult. (Az egyezményt tisztázatlan jogi helyzete miatt nem is tették közzé a *Magyar Közlöny*ben, hanem csak a napilapok közölték.)⁵⁶ Czapik Gyula egri érsek erről így nyilatkozott: „...sem konkordátum, sem diplomáciai értelemben vett

modus vivendi megkötésére a püspöki kar nem jogosult. Az Egyház és az Állam viszonyának rendezése ugyanis, minthogy ez a fontos dolgok (res maiores) körébe tartozik, az Apostoli Szentszék kizárólagos joga.⁵⁷ Az egyezmény tehát az egyházi törvények értelmében érvénytelen volt. Az Apostoli Szentszék ezt a megállapodást soha nem ismerte el. Nem felelt meg a magyar törvényeknek sem, ennek ellenére 40 évig hivatkoztak rá.

A katolikus egyházzal kötött megállapodás több szempontból is különbözött az 1948-as egyezményektől. Sokkal kevesebb konkrét rendelkezést tartalmazott, kevésbé volt részletes, inkább általános megfogalmazások jellemezték.

A megállapodás első részében a katolikus egyház „kötelességeit” sorolták fel. Eszerint a katolikus egyház a békés együttélés érdekében hitet tett a Magyar Népköztársaság államrendje és alkotmánya mellett, és kijelentette, hogy „az egyház törvényei szerint jár el azok ellen az egyházi személyek ellen, akik a Magyar Népköztársaság törvényes rendje és kormányának építő munkája ellen fellépnek”. Ezenkívül a püspöki kar azt is vállalta, hogy felhívja a katolikus híveket a szocialista társadalom építésében való részvételre, a papságot pedig arra, hogy „ne fejtsen ki ellenállást a mezőgazdasági termelősövetkezeti mozgalommal szemben”. A többi egyezménytől eltérően nem fejtették ki az egyház „működési szabadságának” mibenlétét.

Az egyezmény II. részében az állam oldaláról „biztosította” a hívek vallásszabadságát és az egyház működési szabadságát. Az egyház visszakapott nyolc középiskolát és az ehhez szükséges számú szerzetes működési engedélyét.⁵⁸ Az egyezmény értelmében a katolikus egyház 18 évig ál-

lamsegélyt kap, a protestánsokkal azonos feltételek szerint. Rákosiék úgy tervezték, hogy 1968-ra már minden egyházat likvidálnak. Az összegről nem tettek említést, csak annyit, hogy az állandóan csökkenni fog.

A megállapodás szándékosan nem részletező, hiszen kimondta, hogy a „megállapodás gyakorlati végrehajtására paritásos bizottságot kell alakítani” a kormány és a püspöki kar megbízottaiból. Ez a kitétel még inkább fokozta a bizonytalanságot és a katolikus egyház kiszolgáltatottságát. A paritásos bizottságot meg is szervezték, de a feladatok elsősorban a szerzetesrendek felszámolásával kapcsolatos teendők intézése lett. 1951-ben megszüntették a működését, hiszen az 1951. évi I. tv.-nyel megszervezték az Állami Egyházügyi Hivaltalt, amely ezt a feladatot átvette.⁵⁹

A szerzetesek sokféle tevékenységet végeztek az egyház és a társadalom javára. Gyermekeket neveltek iskolákban, kollégiumokban. Kórházakat, leányanya- és idősothonokat, különböző szociális intézményeket tartottak fenn és láttak el. Dolgoztak a szociális munka minden területén, a szegények és hátrányos helyzetűek körében, de még a politikai és társadalmi közéletben is az emberi jogok, szociális jogok és az egyház jogainak védelmében. Jelentős volt a szerzetesek oktató- és kulturális tevékenysége. Számos kimagasló tudóst, író, teológust adtak a nemzetnek.

Az Államvédelmi Hatóság 1950. június 7-én és 9-én, majd 18-án és 19-én éjjel a 11 ezer magyarországi szerzetes és szerzetesnővér közül 3500 főt törvénytelen módon letartóztatott. Fél órát kaptak arra, hogy a legszükségesebb holmijukat magukhoz vegyék (25 kg-os csomag), majd mint a

veszélyes bűnözőket (öregeket, betegeket is), zárt teherautókon távoli tömegszállásokra internálták őket. A püspöki kart ez után azzal zsarolták, hogy csak akkor engedik őket szabadon, ha aláírják az egyezményt.

Az állam és egyház közötti egyezmény aláírása után két nappal, 1950. szeptember 1-jén Darvas József közoktatásügyi miniszter az alábbi levelet intézte Grósz József kalocsai érsekhez: „1. A férfi és női szerzetesrendek legfontosabb feladatait (tanítás, betegápolás, segélygondozás, jótékonyág gyakorlása stb.) a nép állama látja el, és így a szerzetesrendek feleslegessé váltak, a Magyar Népköztársaság megvonja működési engedélyüket,⁶⁰ kivéve azokét a szerzeteseket, amelyeknek tagjai az állam által engedélyezett katolikus egyházi iskolákban tanítani fognak.” „9. Mindezen rendszabályok megfelelő előkészítését és végrehajtását 3 hónap alatt kell elvégezni...”⁶¹

Az 1950. szeptember 7-én kelt, 1950. évi 34. sz. tvr. megvonta a szerzetesrendek „működési engedélyét”. Bekövetkezett az, amitől a magyar püspöki kar már a nyilas hatalomátvételtkor is tartott.⁶² A kitiltás és elszállítás mindenütt az éjszakai órákban, meglepetésszerűen történt. Csak rövid időt hagytak a felkészülésre, csomagolásra. Egyeseknek még a felöltözésre sem volt idejük. Sok helyen durván és kegyetlenül jártak el, az emberi méltóságot, a női szemérmét is megsértve. A női és férfi szerzeteseket, köztük aggyastyánokat, betegeket, nyomorékokat, kijelölt házakban, gettószerűen szállásolták el, élmezőnyükéről, egészségügyi ellátásukról nem gondoskodtak.

2300 férfi szerzetest és 8800 apácát „szétszórtak” az országban, világi foglalkozás és megélhetés után kellett nézniük.

A politikai rendőrség továbbra is figyelte és zaklatta őket. Még 2-3 tagú közösségekben sem élhettek együtt. Civil életükben a rendőri felügyelet miatt nem végezhetek egyházi feladatot. Különösen arra ügyeltek, hogy ne taníthassák az ifjúságot. Több száz szerzetest és apácát elhurcoltak, internáltak, börtönbe zártak.⁶³ A kórházakban, szociális otthonokban dolgozó szerzetes nővérek sem maradhattak a helyükön, helyükre világi alkalmazottakat helyeztek. Ezzel súlyos zavarok támadtak az egészségügyi ellátásban.⁶⁴

Rákosi Mátyás a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének 1949. május 31-i ülésén így fogalmazott: „Gondolkodnunk kell arról, hogy az ellenség megoszoljon, a káplán a püspök ellen legyen...”⁶⁵ Ennek egyik eszközeként 1950. augusztus 1-jén Kádár János irányításával, szovjet mintára létrehozták a *papi békemozgalmat*. Több papot is az Államvédelmi Hatóság próbált kényszeríteni a szervezetben való részvételre. Többek között letartóztatták Nyisztor Zoltán plébánost, és megkínózták az ÁVH Andrassy út 60. szám alatti székházában, majd a szovjet titkosszolgálat magyarországi központjában. Így próbálták arra kényszeríteni, hogy vállaljon vezető szerepet. Nyisztor, hogy időt nyerjen, igent mondott, majd sikerült Nyugatra szöknie.⁶⁶ Végül az ugyancsak megkínzott Beresztóczy Miklós és az egyházi előjáróival szembe fordult Horváth Richárd vállalta el a mozgalom vezetését.⁶⁷

A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének Titkársága 1950. június 14-én titkos utasítást adott ki: „A papi békemozgalmat fel kell használni a katolikus alsópapság és a felső vezetők szembeállítására.” Továbbá ki kell alakítani egy papi réteget, amely hajlandó vállalni

azt a látszatot, mintha az állam egyenrangú partnerként kezelné az egyházat. Közülük kell a püspökök mellé helyezni vezető posztokra azokat, akik végrehajtják még az egyházellenes intézkedéseket is.⁶⁸ Az Állami Egyházügyi Hivatal, az Államvédelmi Hatóság és néhány békepap fenyegetéssel, zsarolással vagy megvesztegetéssel toborozta a békepapi mozgalom tagságát. Sokan viszont azért csatlakoztak, mert csak így tudtak lelkipásztorként tovább tevékenykedni.⁶⁹

A szervezet működésére jellemző, amit az Egyházügyi Hivatal 1958. január 14-i jelentésében leírt: „Összesen 606 egyházi kulcspozíciót tartunk nyilván (püspökök, vikáriusok, irodaigazgatók, püspöki titkárok, kanonokok, apátok, főesperesek, esperesek és minden egyházmegyében a 10 legnagyobb plébánia). Ebből 257 állás volt haladó papokkal betöltve az ellenforradalom előtt. 22 állásban még reakciós papok vannak, 19 állás nincs feltöltve, 8 új helyen reakciós papok helyébe békepapok kerültek.” A reformátusoknál 150 kulcspozícióból 110-et töltöttek be békelelkészek, az evangélikusoknál 30-ból 24-et.⁷⁰ Az intézményesített állami kontroll fontos szerve lett az Állami Egyházügyi Hivatal, amelyet szovjet mintára,⁷¹ Rákosi Mátyás utasítására, hoztak létre.⁷²

A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének titkársága már 1949. február 9-i ülésén javaslatot fogadott el az egyházakkal foglalkozó országos hatáskörű központi közigazgatási szerv felállításáról: „Az egyházzal kapcsolatos munka irányítására egy állandó szervet kell létrehozni, amely kidolgozza az anyagokat, napirenden tartja a képzést, biztosítja az egyház és az alsópapság felé az operatív munka irányítását. Egy politikailag fejlett

felelős elvtársat kell a szerv élére állítani, aki állandóan ezzel a kérdéssel foglalkozik.”⁷³

Az Állami Egyházügyi Hivaltat az 1951. évi I. tv.-nyel hozták létre, és a Minisztertanács mellett működött, elnökét a Népköztársaság Elnöki Tanácsa választotta. A megszűnt Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium hatáskörét vette át, de jóval szélesebb jogkörrel. Működésének irányvonalát a Magyar Dolgozók Pártja központi vezetőségének a klerikális reakció elleni harcról szóló, 1950. május 31-én hozott határozata szabta meg.⁷⁴ Ennek megfelelően szinte minden személyi és dologi ügyben igyekeztek diszponálni. Cserhádi József pécsi püspök még 1986-ban is azt nyilatkozta, hogy „csak olyasmiről történik az egyházi életben, amit az állam jóváhagy”.⁷⁵

Az Állami Egyházügyi Hivatal 1951 szeptemberében már jelentős számú apparátussal működött. A hierarchia élén állt az elnökség, amely hivatalvezetőből, annak helyetteséből, az elnökségi titkárból, valamint egy adminisztrátorból állt. Az elnökségnek alárendelten az alábbi egységek működtek: ellenőrzési csoport, személyzeti osztály, egyház-politikai osztály, könyvelési csoport, ügyviteli csoport és vidéki megbízottak.

1972-ben az ÁEH által kiadott tájékoztató alapján a szervezet az alábbi osztályokra tagolódott (s ez 1989-ig kisebb átszervezésekkel és személyi változásokkal érvényben volt), az egyes főosztályok és osztályok feladatköre és vezetése 1972-ben a következő volt:

Katolikus főosztály: A főosztály feletti felügyeleti jogkört közvetlenül gyakorolta Miklós Imre államtitkár, az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke.⁷⁶ A főosztály hatáskörébe tartozott a 33/1959. kor-

mányrendeletben felsorolt és egyéb más, a katolikus egyházat érintő ügyek.

Protestáns és más felekezetek főosztálya: A főosztály feletti felügyeleti jogkört gyakorolta Balló István miniszterhelyettes, az Állami Egyházügyi Hivatal elnökhelyettese. A főosztály hatáskörébe tartoztak a 33/1959. kormányrendeletben felsorolt és egyéb más, a protestáns és egyéb felekezetet érintő ügyek.

Tájékoztatási osztály: Az osztály hatáskörébe tartoztak a tájékoztatással kapcsolatos ügyek.

Pénzügyi osztály: Az osztály hatáskörébe tartoztak az egyházakkal és vallásfelekezetekkel kötött egyezmények és megállapodások pénzügyi részének végrehajtása, személyi és dologi államsegélyek folyósítása és a valutákra vonatkozó ügyek.

Igazgatási osztály: Az osztály hatáskörébe tartoztak a kiadói és sajtóigazgatási, útlevel-, vám-, SZTK-ügyek, egyházi gyűjtemények, igazgatási jellegű és jogi ügyek.

A kinevezett elnökök személyét a Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottsága vezetése határozta meg. Munkájuk „eredményességét” szigorúan figyelték, amennyiben nem voltak elégedettek személyükkel, leváltásukról is gondoskodtak. Az Állami Egyházügyi Hivatal káderpolitikája és szervezeti problémáinak megoldása mindig kiemelt napirenden szerepelt. 1958-ban a Politikai Bizottság elmarasztalta Horváth János akkori elnököt, mivel intézkedéseivel, valamint vezetési színvonalával, felkészültségével és munkatársaival elégedetlenek voltak: „Nem felel meg azoknak a követelményeknek, amelyeket az egyházakkal folytatott jelenlegi politikánk és a Vatikánnal szembeni harc megkövetel.” Elnöki tiszttségéből leváltották, s helyette Olt Károlyt nevezték ki új elnöknek.⁷⁷

Mindegyik püspöki székházba betelepültek az Állami Egyházügyi Hivatal nagy hatalmú megbízottjai, akik teljes mértékben ellenőrzésük és irányításuk alá vonták a püspök és a püspöki hivatal teljes tevékenységét. A püspökök gyakorlatilag elvesztették az önállóságukat, döntési, irányítási jogkörüket. Az ún. bajszos püspökök cenzúrázták pásztorleveleiket, körleveleiket és egyéb kiadványaikat, levelezésüket. Kezelték a püspökök pecsétjét, és jelentést küldtek az Állami Egyházügyi Hivatalnak a püspökök nyilatkozatairól, tevékenységéről. Ezen túlmenően mind a megyei, mind a püspöki megbízott feladatai közé tartozott pl. a területükön működő papok káderezése. Ez azt jelentette, hogy a papokról összegyűjtött információkat a személyzeti osztályra fel kellett küldeni, és minden áthelyezést fel kellett terjeszteni jóváhagyásra.⁷⁸ Emellett rendszeresen kezdeményeztek rendőrségi intézkedéseket, bírói eljárásokat a papok és a hívek ellen.

Az Állami Egyházügyi Hivatal felállítással egyidejűleg megindult a középszintű egyházi szakigazgatási szervezet kiépítése. A titkárság határozata értelmében a megyei tanácsokhoz, valamint a fővárosi tanácshoz egy-egy egyházügyi előadót, a püspökségekre és a főpapi székhelyekre pedig egyházügyi megbízottat állítottak.

A megyei és a fővárosi tanácshoz besorozott egyházügyi előadók elsődleges feladatának szabták, hogy az alsópap-ság körében érvényesítsék az állampárti irányvonalat. Az állami egyházpolitika végrehajtásának fontosságát bizonyítja, hogy a megbízottak részére minden anyagi és technikai feltételt soron kívül biztosítottak.⁷⁹ A tanácsi főelőadóknak minden egyház-politikai kérdés eldöntése előtt ki kellett kérni az Állami Egyházügyi Hivatal illetékes megbízotjának véleményét.

Az 1949-es alkotmány kimondta ugyan az állam és az egyház elválasztását, a valóságban az állampárt teljes mértékben irányítása alá akarta vonni az egyházat. Mégis a Népköztársaság Elnöki Tanácsa 1951. július 3-án adta ki az 1951. évi 20. sz. tvr.-t, amely a főkegyúr jogkörébe tartozó egyházi állások betöltéséről szól. A korábbi királyi jogkörre tételesen nem hivatkozva visszamenőleges hatállyal kimondta, hogy az Apostoli Szentszéktől függő kinevezésekkel kapcsolatban a magyar állam élni kíván az előzetes beleszólás lehetőségével. Ezt a Vatikán ab ovo nem vehette tudomásul, így egészen 1964-ig, a kérdés részleges megállapodásban történt „rendezéséig” nem volt lehetőség az üresedésben lévő stallumok kánoni betöltésére.

Az 1956-os forradalom és szabadságharc alatt az Állami Egyházügyi Hivatal megbénult, majd az 1956. évi 33. sz. tvr. (1956. december 1-jével) meg is szüntette, s a feladatait a Művelődési Minisztérium Egyházügyi Hivatala vette át.⁸⁰ A hivatal vezetője internálásokra, börtönbüntetések kiszabására tett javaslatot a párt legfelsőbb vezetésének, emellett kezdeményezte a rádió- és sajtópropagandát az egyház ellen. Feltétlenül szükségesnek tartotta, hogy „mindegyik püspök mellé azonnali hatállyal miniszteri biztost rendeljünk ki, akik ellenőrzik az egyházmegegye kormányzását”.⁸¹

A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága Intéző Bizottsága március 5-én határozatba foglalta: a Népköztársaság Elnöki Tanácsa haladéktalanul alkosson törvényerejű rendeletet az „állam legfőbb felügyeleti jogának gyakorlásáról” az egyházak felett. Az előterjesztést követően rendkívül gyorsan kiadták az 1957. évi 22. sz. tvr.-t az egyes egyházi állások betöltéséhez szükséges állami hozzá-

járulásról, amit – a magyar jogban példátlan módon – visszamenőleges hatállyal, 1956. október 1-jétől alkalmaztak,⁸² és kiterjesztették a katolikus egyházon kívül a református, az evangélikus, valamint az izraelita felekezet bizonyos tisztségei betöltésének módjára is. Az eddiginél is szigorúbb állami hozzájáruláshoz kötötte az egyházi stallumok betöltését. A püspöki kinevezések lehetetlenné váltak, a hivatalban levő ordináriusokat pedig arra kötelezték, hogy az alsóbb szintű kormányzati funkciókba a hatalom által előzetesen jóváhagyott személyeket nevezzenek ki. A törvényerejű rendelet a legalsóbb szintű egyházi állások kivételével minden tisztség betöltését előzetes állami hozzájárulástól tette függővé.

A Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottsága 1959. május 12-én tartott ülésén úgy döntött, hogy újjá kell szervezni az Állami Egyházügyi Hivatalt. A Népköztársaság Elnöki Tanácsa ennek megfelelően az 1959. évi 25. tvr.-el országos főhatóságként a Minisztertanács felügyelete alá vonta az egyházakat irányító szervezet. Elnöke államtitkári rangot kapott. A változtatás szükségességét Kállai Gyula az alábbiakkal indokolta: „A nemzetközi egyházi szervezetek, elsősorban a Vatikánnak a szocialista országok ellen irányuló, egyre növekvő, szervezett, átgondolt, intenzív tevékenysége szükségessé teszi a szocialista országok egyházügyi szerveivel koordinált, magas színvonalú országos jellegű egyházügyi szerv működését. A Minisztertanács közvetlen felügyelete alá tartozó önálló szerv működése jelentősen emeli az egyházak előtt az Állami Egyházügyi Hivatal tekintélyét, ami az egyházi felfogást figyelembe véve, fontos szerepet játszik belső és külső egyházpolitikai eredmények elérésénél.”⁸³

Az Állami Egyházügyi Hivatal szervezeti felépítéséről és működési rendjéről szóló tervezet már 1959-ben elkészült,⁸⁴ de csak 1961-ben hagyták jóvá.⁸⁵ A Hivatal szervezetét többször is módosították (1963, 1965, 1969, 1972, 1973, 1981, 1988),⁸⁶ de a legfontosabb szervezeti egységek terén nem változtattak. Az elnöknek és helyetteseinek alárendelten működtek a politikai munkát végző katolikus és protestáns (és más felekezetek) főosztályok, a pénzügyi, gazdasági és igazgatási ügyekkel foglalkozó főosztály, valamint az elnök mellett működő titkárság. Ezek a szervezeti egységek mindvégig gerincét képezték a hivatal felépítésének, és a módosítások ellenére nagyjából változatlan feladatkörrel működtek.

A hivatalt az elnök – államtitkári rangban – vezette. A kormány által meghatározott ügykörében az állami szervekre kötelező rendelkezéseket bocsáthatott ki. Az egyház-politikai koncepciót, amelyet az Állami Egyházügyi Hivatalnak kellett végrehajtania, a Magyar Szocialista Munkáspárt Művelődési Osztályával együtt az Agitációs és Propaganda Osztály készítette elő. Az elkészült tervezet alapján 1956 előtt a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége és a Titkárság, 1956 után pedig a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága hozta meg a határozatot. A Politikai Bizottság döntött az Állami Egyházügyi Hivatal vezetőjének kinevezéséről, helyetteseit pedig a Központi Bizottság titkárai jelölték ki.

Az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke is részt vett a párt és a kormány egyház-politikájának kialakításában, és gondoskodnia kellett annak végrehajtásáról. Konkretilizálta az egyes egyház-politikai célkitűzéseket, és kijelölte azokat, akiknek a gyakorlati megvalósítás lett a feladatuk.

A politikai főosztályok az egyházak po-

litikai felügyeletét és irányítását illetően rendkívül széles hatáskörrel rendelkeztek. A főosztályokon belül területfelelősök dolgoztak, akik a különböző egyházmegyéket és közigazgatási megyéket egymás között felosztva a vidéki politikai munkatársakat is felügyelték. Feladatuk kiterjedt a vezető egyházi személyekkel való tervszerű foglalkozásra, a hitéleti és szervezeti tevékenységekre, a megállapodások betartásának rendszeres figyelemmel kísérésére, személyi kérdésekben a szükséges állami hozzájárulás politikai előkészítésére, egyházi szervezetek működésének, valamint az egyházi sajtónak és könyvkiadásnak a felügyeletére.

A politikai változásoknak megfelelően a hivatalban újabb osztályokat is kialakítottak. Tanulmányi és tájékoztatási feladatok, illetve nemzetközi egyház-politikai ügyek intézésére 1966-ban létrehozták a külügyi bizottságot.⁸⁷

A Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottsága 1968. március 4-i határozatában felhívta a külügyi osztály figyelmét arra, hogy fokozott gondot kell fordítani a Vatikán tevékenységének elemzésére.⁸⁸ Figyelemmel kellett kísérni a magyar egyháznak a külföldi testvéregyházakkal való kapcsolatait, és ennek során ügyelni kellett arra, hogy a magyar állam „*pozícióit erősítsék*”, a „*haladó erőket*” támogassák, a „*reakciós erőket*” pedig bomlasszák, elszigeteljék.⁸⁹

Az Állami Egyházügyi Hivatal újjászervezése alapvetően nem változtatott a megyei (fővárosi) egyházügyi szakigazgatás rendszerén. Egészen a hivatal megszűnéséig minden megyei (fővárosi) tanácson működött egyházügyekkel foglalkozó politikai munkatárs, aki a párt egyházpolitikájának helyi szinten történő végrehajtásáért volt felelős.

A tanácsok és szerveinek hatósági jogkörének és hatáskörének rendezéséről szóló 2061/1960. (IX. 4.) MT sz. határozat elrendelte, hogy minden minisztériumnál, illetve országos hatáskörű szervnél munkabizottságot kell alakítani abból a célból, hogy a hatáskörébe tartozó szakigazgatási ágazatra vonatkozó és a tanácsokat érintő összes hatályos jogszabályt összegyűjtse, és a hatósági jogkörök, valamint a hatáskörök rendezését elősegítse.⁹⁰

Az Egyházügyi Hivatal, a rendészeti szervek, a politikai rendőrség és valamennyi államigazgatási szerv feladatait a „klerikális reakció elleni harc” terén (1989. július 28-ig) a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottság Politikai Bizottságának – már korábban is idézett – 1958. június 10-i és július 22-i határozata rögzítette.⁹¹ A határozat előkészítésekor Kádár János kijelentette: „...mi a klerikalizmus ellen tüzzel-vassal, golyószóróval és börtönnel is harcolunk... [...] A klerikalizmus elleni harc egységes rendszert képez, amire megvannak a megfelelő eszközeink, egészen a Belügyminisztériumig.”⁹² Majd egy hónappal később hozzátette: „Az eszmei és politikai harcban a fő tüzet a katolikus egyházzal szembe kell fordítani.”⁹³ Az 1958. július 22-i határozat egyik legfontosabb megállapítása: „A harcot a marxizmus–leninizmus fegyvereivel vívjuk mindaddig, amíg a vallásos világnézet az emberek tudatából el nem tűnik.”

A vallás elleni harc „az általános osztályharc része”, „a vallás reakciós világnézet, mert a haladás ellenségeinek egyik eszmei fegyvere. Gyökerei az osztálytársadalom és a tudatlanság”. „A proletárdiktatúra állama...” egyik feladata „az egész nép szocialista átnevelése.”⁹⁴

„A klerikális reakció elleni harc lé-

nyegében azonos a szocialista államnak minden politikai ellenségével folytatott harccal. A klerikális reakciót politikailag le kell lepleznünk, mint a nép, következésképpen a vallásos tömegek ellenségét, el kell szigetelnünk, és az ellen folytatott harcban az adminisztratív eszközöket is alkalmazni kell.”⁹⁵

Az „egyházi reakció”⁹⁶ elleni harcot továbbra is a politikai rendőrségre bízta, de emellett a vallásos ideológia elleni harc terén nagyobb szerepet szántak az egyéb állami szerveknek, elsősorban a kultúrával, oktatással foglalkozó intézményeknek, a Kommunista Ifjúsági Szövetségnek, a Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulatnak, a szakszervezeteknek, a Nőtanácsnak, a Magyar Tudományos Akadémiának, az oktatási intézményeknek stb. Az Agitációs és Propaganda Osztály, illetve más egyházpolitikával foglalkozó szervek irányítása mellett kellett folytatnia az egyház- és a vallásellenes propagandát. A sajtót (kiemelve a *Népszabadságot*, a megyei lapokat, a *Társadalmi Szemlét*, a *Pártélet* és a *Pártoktatás* című folyóiratokat), a rádiót ateista és antiklerikális tárgyú írások és adások közzétételére kötelezték. A könyvkiadóknak szóló direktíva szerint: „...a következő években nagyobb számban jelentessen meg népszerű, széles rétegekhez szóló műveket, amelyek meggyőző formában tárják az olvasó elé a vallás lényegét, az egyház, a Vatikán múltbéli és mai reakciós szerepét. [...] Szorgalmazni kell az egyházak mai helyzetével foglalkozó antiklerikális vonatkozású hazai és külföldi szépirodalmi művek megjelentetését. Ösztönözni kell ilyen művek alkotására élő íróinkat is.” A határozat a színházak és a mozik feladatait is megszabta: „Filmgyártásunk tegyen intézkedéseket, hogy művészi nagyhatalmú

játék- és dokumentumfilmek készüljenek, melyek százezres tömegekben segítik elő a vallásos hiedelmek leküzdését és a klerikális reakció elleni harcot.”⁹⁷

A Magyar Szocialista Munkáspárt tagjai nem lehettek vallásosak, nem vehettek részt vallási szertartásokon, és hozzátartozóikat is ateista világnézetre kellett nevelniük. Ezért is „ki kell dolgozni a különböző események (keresztelő, házasság, temetés stb.) ünnepélyes állami formáit a vallási szertartások ellensúlyozására”.⁹⁸

A fegyveres testületek tagjai és a pedagógusok nem lehettek vallásosak.

„Az egyházak az ifjúsággal kizárólag az ifjúsági hitoktatás keretében, a vonatkozó minisztertanácsi határozatban előírtaknak megfelelően, valamint elsőáldozás, bérmálás és konfirmáció keretében foglalkozhatnak. Az ifjúsággal való minden más (sport, vetítés, énekkar, iskolán kívüli hittan stb.) foglalkozás megengedhetetlen.”⁹⁹

A Kádár-korszak egyházpolitikája egyrészt az egyházakért, híveikért kiálló papok és lelkészek félreállítására irányult. Ennek módszerei: elszigetelés, lemondítás, leváltás, internálás,¹⁰⁰ börtönbüntetés, ritkábban „véletlen” balesetek. A fontosabb egyházi állásokba „megbízható” személyeket kellett bejuttatni. Az 1957. évi 22. sz. tvr. alapján szinte minden egyházi tisztség betöltését befolyásolni tudták.

Újjászervezték az 1956-ban felbomlott papi békemozgalmat. 1957 áprilisában megalakult az Országos Béketanács Református Bizottsága, május 24-én az Országos Béketanács Katolikus Békebizottsága és az Opus Pacis, amelynek keretében a katolikus püspöki kar szervezte a „békemunkát”.

A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága Politikai Bizottságának

1960. március 1-jei határozata első számú ellenséggként a katolikus egyházat jelölte ki.¹⁰¹ A mezőgazdasági termelőség-csoportok megszerzése után most erre akarták irányítani a fő támadást. Ennek folyamánaként a Politikai Bizottság június 21-i ülésén utasították a politikai rendőrséget, hogy derítsék fel az „illegális csoportokat”, az „illegális hierarchiát”, valamint a külföldi kapcsolatokat.¹⁰² Az elvárásoknak megfelelően 1960 őszén és 1961 elején nagyszabású rendőri akcióra került sor, amelynek során mintegy 300 egyházi vagy egyházhoz kötődő személyt vettek őrizetbe.¹⁰³

Némileg enyhült a katolikus egyházzal szembeni terror az 1964. szeptember 15-én az Apostoli Szentszék és a magyar állam közötti „részleges megállapodás” révén. 1963. március 22-én a Népköztársaság Elnöki Tanácsának közkegyelmi rendelete (1963. évi 4. tvr.) nyomán 54 papot és szerzetest, valamint több tucat világi személyt engedtek ki a börtönből. Ennek ellenére – bár kisebb számban, mint korábban – tovább folytatódtak a le tartóztatások és a papok és világi hívek elleni koncepciók perek.¹⁰⁴ A nyilvánosságra hozott dokumentum¹⁰⁵ három pontot tartalmazott: 1. Az Apostoli Szentszék tudomásul vette, hogy a „tőle függő egyházi állások betöltésénél előzetesen ki kell kérnie a Népköztársaság Elnöki Tanácsának a hozzájárulását. 2. A püspökök és a papság letehetik az alkotmányra az esküjüket, de annak nem szabad ellentétesnek lennie az egyház álláspontjával. 3. Végül rendezték a római Pápai Magyar Intézet helyzetét”.¹⁰⁶ A magyar állam elismerte a Vatikánt, és néhány év alatt az esztergomi érseki székhelytel teljes lehetett a hierarchia. 1974. február 5-én¹⁰⁷ VI. Pál pápa üresnek nyilvánította az esztergomi

érseki széket. (A már 72 éves Mindszenty József természetesen továbbra is bíboros maradt.)¹⁰⁸ Mindszenty halála után, 1976. február 10-én Lékai László¹⁰⁹ lett az esztergomi érsek. A következő évben VI. Pál pápa magánkihallgatáson fogadta a Vatikánban Kádár Jánost. A pápa közbenjárására akkor engedték ki az utolsó börtönben lévő papot, Lénárd Ödönt, aki addig összesen 18 és fél évet raboskodott.¹¹⁰

Ezzel vége szakadt a direkt formában folytatott egyházüldözésnek. A vallásos emberek azonban továbbra is harmadrendű állampolgárok maradtak. Továbbra is figyelték, hogy ki jár templomba, ki jár-tja a gyermekét hittanra,¹¹¹ ki nem eszik az üzemi étkezdében pénteken húst stb.

A magyar egyházak nem vehettek részt a közéletben, a nyilvánosság elé nem kerülhettek.¹¹² A társadalmi-szociális kérdésekben nem foglalhattak állást. Szigorúan tilos volt az egyházaknak ifjúsági és felnőtt közéleti egyesületeket, szakmai csoportokat szervezniük. Az egyházak csak a templomok falai között működhettek, és csak az egyházi szertartásokat celebrálhatták. Abban az értelemben a vallás tényleg *magánügy* lett, hogy a vallásos emberek hitüket a közéletből visszahúzódva gyakorolhatták. Új templomok építésére a hatóságok nem adtak engedélyt, így az új lakótelepek lakóinak nem lehetett templomuk.

A vallásos közéleti sajtót és a könyvkiadást továbbra is a lehető legszűkebb körre szorították vissza, és szigorúan cenzúrázták.¹¹³ Ezekkel az intézkedésekkel próbálták meg kiszakítani az egyházat a társadalmi beágyazódottságából, hogy azok a passzív hívek lemorzsolódjanak, akiket megkereszteltek vagy egyházi esküvőjük volt, de nem jártak rendszeresen templomba.

Az egyházi ünnepeken, szertartásokon való részvételt azzal is igyekeztek gyengíteni, hogy a Kádár-rendszer is megteremtette a „szocialista ember” számára az ő „sajátos érzelmvilágából adódó” ünnepeit. Először is a családi ünnepek körében meghonosították a „szocialista keresztelőt”, a *névadó ünnepséget*. A helyi tanács köszöntötte az újszülöttet, és a szülőknek 1500–2000 Ft-ot adtak. Munkahelyi, szakszervezeti házasságokat szerveztek. Az esküvőt házasságkötésre keresztelték át. Az ünnepségre azonban csak a helyes irányvonalnak megfelelően kerülhetett sor, ezért a Népművelési Intézet 1959 szeptemberében egy szocialista vőfélykönyvet adott ki.

A temetkezési vállalatoknak előírták, hogy a szocialista temetést tegyék díszesebbé és olcsóbbá, mint az egyháziakat. A társadalmi szervezeteknek pedig szónokokról, dalárdáról, zenekarról kellett gondoskodniuk. A Mikulás-ünnepből Télapót, a karácsonyból fenyőünnepet kreáltak, húsvétkor lehetett locsolkodni és tojást festeni, de egyházi ünnepből a tavasz és az ifjúság ünnepévé tették.

A névadók, társadalmi esküvők szervezése részben eredményesnek bizonyult. Az egyházi keresztelések legnagyobb csökkenése 19%-os volt. A névadók száma 1964 és 1983 között több mint ötszörösére, 6,72%-ról 35,57%-ra nőtt. A magas növekedési arány azonban azt is mutatja, hogy az ötszörösére emelkedő névadó ünnepséget igénybe vevők titokban megkeresztelték a gyermeküket.

A legnagyobb hatást a magyar társadalom megváltoztatására az egyházi esküvők csökkenése jelentette. A „társadalmi házasságkötések” több mint kétszeresére nőttek (38,23%), míg az egyházi esküvők a felére csökkentek (27,13%). Egyúttal a

házassági kötelékek is válásba kerültek, hiszen a válások száma drasztikusan növekedett. 1975-től a házasságkötések száma folyamatosan csökkent. A fiatalok egy része inkább az élettársi kapcsolatot választotta.¹¹⁴ Negyven év vallásüldözésének eredményeként, míg 1949-ben a lakosságnak csak 1%-a tartotta magát ateistának, 1992-re ez a szám 24%-ra nőtt.

A szocialista országokban, így Magyarországon is az egyházüldözés legdrasztikusabb eszközei a politikai rendőrség zaklatásai és a tömegesen alkalmazott koncepciók perek voltak. Havasy Gyula szerint halálra ítélték és kivégezték Kiss László Szaléz bögyösi ferences szerzetest (1946. október¹¹⁵), Papp Ervin teológust (1951. május), Vezér Ferenc pálos szerzetest (1951. augusztus), Zana László szalézi szerzetest (1953. május), Sándor István szalézi szerzetest (1953. május). Több mint 30-an haltak meg a börtönben. Ennek többszöröse azoknak a száma, akiket halálos betegen engedtek szabadon. Leghosszabb börtönbüntetések: Lénárd Ödön és Tabódy István, közel 19 év.¹¹⁶

Az Államvédelmi Osztályon már 1946-ban megszervezték egy alosztályt, kizárólag az „egyházi ügyek” kezelésére. Az alosztály feladatainak egy részét 1951-ben az Állami Egyházügyi Hivatal vette át. Az „egyházi reakció” megfékezése 1989-ig kiemelt feladatnak számított, ezért a politikai rendőrségen belül, akárhogy is nevezték, mindig létezett egy alosztály vagy csoport, amelynek csak ezt a feladatot kellett ellátnia.

Az állambiztonsági szervek folyamatosan figyelték az egyházakat és a velük szorosabb kapcsolatban levő híveket. Emellett egyéb eszközöket is bevetettek. Pl.:

1. Bomlasztás. Ez alatt a Belügyminisztérium belső anyaga az alábbiértette: „Bomlasztás alatt [...] olyan operatív fo-

lyamatot értünk, amelynek során a szokásos operatív eszközök és más lehetőségek felhasználásával felderítjük, felkutatjuk a kategórián belüli ellentéteket (elvi, személyi, anyagi pozíciókat stb.), vagy ilyeneket mesterséges úton teremtünk annak érdekében, hogy a kategória erejét leköcsük, és gyengítsük belső harccal és viszálylyal, hogy az ellentétes csoportok felszínre kerüljenek...”¹¹⁷

2. Egyházfegyelmi eljárás. Amikor valamilyen taktikai okból nem büntetőjogi felelősségre vonás volt a cél, akkor az Állami Egyházügyi Hivatal az illetékes püspök fegyelmi eljárását kényszerítette ki valamilyen módon.

3. Belügyi szervek, egyetemek, munkahelyi vezetők által történő figyelmeztetés. Világi hívekkel szemben alkalmazták.

4. Egyházi személyek lejáratása. Eleinte kompromittáló valódi vagy áldokumentumokat használtak fel egyes személyek beszerzéséhez, később az egyházi személyek lejáratására. A cél ezzel is a tömeges kiábrándítása volt. A homoszexuális, valamint a gazdasági ügyekben történt eljárásokat a „BM Gyermekvédelmi, illetve Bűnügyi Osztály leple alatt” végezték.

5. Büntetőeljáráson kívüli adminisztratív intézkedések. Rendőri felügyelet, rendőrhatalósági figyelmeztetés, kitiltás, kiutazásból való kizárás, szabálysértési eljárás, lakóhelyről kitiltás stb.¹¹⁸

6. Papok áthelyezése. Az Állami Egyházügyi Hivatal révén állambiztonsági szempontból „kevésbé veszélyes helyre” helyezték át a papokat, és ott ellenőrzés alatt tartották őket.

7. Ügynökök szervezése. Az egyházakra állított besúgó feladata volt megfigyelni az egyházi intézmények életét, a papokat, szerzeteseket és a velük kapcsolatot tartó értelmiségieket, fiatalokat.¹¹⁹

JEGYZETEK

- ¹ Idézi Francis Wheen: *Karl Marx*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2004, 58. o. (Daumer egyébként 1858-ban megtagadta nézeteit, és katolikus lett.)
- ² „A vallás a nép ópiuma!” – írta Marx *A hegeli jogfilozófia kritikája* című művében. Lásd Marx–Engels Művei. I. kötet, sajtó alá rendezte a Marxizmus–Leninizmus Klasszikusainak Szerkesztősége, Kosuth Könyvkiadó, Budapest, 1957, 378. o. A kifejezés valószínűleg Heinetől származott, aki így írt: „Áldott legyen ez a találmány! Áldott legyen a vallás, amely a szenvedő emberiség keserű kelyhébe néhány édes, altató csöppet kevert, szellemi ópiumot, néhány csöpp szeretetet, hitet és reményt.” Lásd Heinrich Heine: *Vallás és filozófia. Három tanulmány*. Magyar Helikon, Budapest, 1967, 374. o.
- ³ *Karl Marx és Friedrich Engels Művei*. 4. kötet, Kosuth Könyvkiadó, Budapest, 1959, 191. o.
- ⁴ V. I. Lenin: *A propagandáról és az agitációról*. Kosuth Könyvkiadó, Budapest, 1980, 88. o.
- ⁵ Ezt a levelet csak 1990-ben tették közzé Oroszországban, az *Izvesztijja CK KPSZSZ* című folyóirat 4. számában. Stéphane Courtois et al.: *A kommunizmus fekete könyve. Bűntény, terror, megtorlás*. A magyar kiadást jegyzeteivel kiegészítette Kun Miklós és Zinner Tibor, Napvilág Kiadó, Budapest, 2000, 13. o.
- ⁶ Alexander Jakovlev, a politikai elnyomás áldozatait rehabilitáló bizottság elnöke 1955-ben hozta nyilvánosságra, hogy az ortodox papságnak megközelítőleg kétszáz ezer tagját ítélték halálra 1917 és 1980 között. Lásd Andrea Riccardi: *Keresztények a vértanúság századában*. Új Ember Kiadó, Budapest, 2002, 33–34. o.
- ⁷ Tomka Ferenc: *Halálra szántak, mégis élünk! Egyházüldözés 1945–1990 és az ügyökhérdés*. Szent István Társulat, Budapest, 2005, 22. o.
- ⁸ Rákosi Mátyás előadása Moszkvában, 1945 júniusában. Közli Póth Piroska: *Rákosi Mátyás előadása Moszkvában 1945 júniusában*. Múltunk, 1999/4., 222. o.
- ⁹ *Törvénytelen szocializmus. A Tényfeltáró Bizottság jelentése*. Szerk.: Révai Valéria, Zrínyi, Budapest, 1991, 53. o.
- ¹⁰ MOL 288. f. 5. cs. 83. ő. e.
- ¹¹ *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei 1957. január 25. – 1957. április 2.* II. kötet, szerk. Némethné Vágyi Karola, Urbán Károly, Franklin, Budapest, 1993, 244–247. o.
- ¹² Egyedül az albán alkotmány írta őszintén, nyíltan: „Az állam nem ismer el semmiféle vallást. Terjeszti és támogatja az ateista propagandát, hogy az emberekben a tudományos materialista világnézet meggyökerezhesen.” Lásd *Az európai népi demokráciák alkotmányai*. Szerk. Kovács István, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1985, 73. o.
- ¹³ Horvát Márton előterjesztése a klerikális reakció elleni kampányról a Magyar Dolgozók Pártjának Agitációs és Propaganda Bizottsága előtt, 1948. november 9-én: „...takarnunk kell a közvetett vallás elleni propagandát természettudományi felvilágosító munka formájában.” Idézi Kövér György: *Losonczy Géza 1917–1957*. 1956-os Intézet, Budapest, 1998, 153. o.
- ¹⁴ Az üzemi étkezdékben, iskolai menzákban megfigyelték például azt, hogy ki az, aki böjti időszakban nem eszik húst. Sokszor előfordult, hogy fontos időkben is csak pénteken adtak húst ebédre.
- ¹⁵ Tabajdi Gábor–Ungváry Krisztián: *Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon 1956–1990*. Corvina Kiadó, Budapest, 2008, 287. o.
- ¹⁶ Nyikita Hruscsov, a Szovjet Kommunista Párt főtitkára még 1960-ban is így nyilatkozott: „25 év múlva minden vallás el fog tűnni a Szovjetunióból. Egyetlenegy papot hagyunk meg mutatónak, hogy a jövő generáció tudja, hogy néztek ki.” Idézi Szabó László: *A szocializmus hatása az egyházi misszióra*. ATF Szemle, 2006/2., 27. o.
- ¹⁷ Lásd az 1944. évi október 6-i körlevelet.
- ¹⁸ Szántó Konrád: *A meggyilkolt katolikus papok kálváriája*. Mécses Könyvkiadó, Budapest, 1991, 16. o.; Új Ember, 2010. március 14., 4. o.
- ¹⁹ Mindszenty József: *Emlékirataim*. Szent István Társulat, Budapest, 1989, 52. o.
- ²⁰ Havasy Gyula: *A magyar katolikusok szenvedései 1944–1989. Havasy Gyula dokumentumgyűjteménye*. Havasy Gyula, Budapest, 1990, 17. o.
- ²¹ Németh László: *A székesfehérvári püspökség az 1944–1945. évi front idején*. In: Inter arma 1944–1945. Fegyverek közt. Válogatás a második világháború egyházmegyei történetének forrásaiból. Szerk. Mózesy Gergely, Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár, Székesfehérvár, 2004, 6–7., 15–17. o.
- ²² Szántó, i. m. 20. o.
- ²³ Balássy László: *Apor Vilmos a vértanú püspök*. Ecclesia, Budapest, 1989, 142–161. o.; Hölvényi

- György: *Az igaz tanú. Apor Vilmos vértanú püspök élete*. Budai Ciszterci Szt. Imre Plébánia, Budapest, 2004; Nagy István: *Győr vértanú püspöke, Apor Vilmos*. Győri Egyházmegyei Levéltár, Győr, 2012.
- ²⁴ Lak István: *A lélek nemességével a vértanúhalálig. Száz éve született Hummel Kornél, „A vakok papja”*. Új Ember, 2010. június 26.
- ²⁵ Havasy, i. m. 403. o.
- ²⁶ Krupa Sándor: *A sarló–kalapács bilincseiben*. Katolikus Magyarok Vasárnapja, Youngstown, 1976, 344. o.
- ²⁷ Schlegel Oszkár: *Emlékezzünk vértanú papjainkra*. Új Ember, 1995. április 11., 2. o.; Lendniczky Miklósné: *Ötven éve történt Gyékényesen. Két vértanú papra is emlékeztek*. Keresztény Élet, 1995. április 30., 5. o.
- ²⁸ Sinka Ferenc: *Nyája között nyugszik a pásztor*. Új Ember, 1989. július 9., 6. o.
- ²⁹ Havasy, i. m. 419–421. o.
- ³⁰ Kormos László: *A református egyház a magyar politikai életben*. In: Tanulmányok a Magyarországi Református Egyház 1867–1978 közötti történetéből. Főszerk. Bartha Tibor, Makkai László, Református Zsinati Iroda, Budapest, 1983, 276. o.
- ³¹ Körlevél, 1945. május 24.
- ³² *Magyar Katolikus Almanach*. II. kötet, szerk. Turányi László, Szent István Társulat, Budapest, 1984, 692. o.
- ³³ *A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága Tűkésrségének jegyzőkönyvei 1957. július 1.–december 31.* Szerk. Feitl István, Napvilág, Budapest, 2000.
- ³⁴ *Kis Újság*, 1950. szeptember 1.
- ³⁵ MOL XIX-A-21-a-183-7/1951.
- ³⁶ MOL XIX-A-21-a-183-7/1951.
- ³⁷ Köbel Szilvia: *„Oszd meg és uralkodj”. Az állam és az egyházak politikai, jogi és igazgatási kapcsolatai Magyarországon 1945–1989 között*. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2005, 57. o.
- ³⁸ Gergely Jenő: *A katolikus egyház Magyarországon 1919–1945*. ELTE BTK, Budapest, 1997, 234. o.
- ³⁹ Szántó Konrád: *A katolikus egyház története*. II. kötet, Ecclesia, Budapest, 1985, 601–608. o.; Póka György: *Az egyházközségek és egyesületek*. In: *Magyar Katolikus Almanach*. II. kötet, Szent István Társulat, Budapest, 285–288. o.
- ⁴⁰ Az esetről tudósító újságok KALOT-egyenruháról, igazolványról írtak. Állítólag a felső kabátjáról állapították meg, hogy „Kalousta vagy cserkész”. Sem a KALOT-nak, sem a cserkészeknek nem volt felsőkabát egyenruhája.
- ⁴¹ A bajai akciót az államvédelmi osztály rosszul hangolta össze a sajtóval. A bajai ciszterciek gimnáziumában talált fegyverekről és összeesküvőkről szóló tudósítás előbb jelent meg a *Szabad Népb*ben, mielőtt az akcióra sort kerítettek volna.
- ⁴² Kiszely Gábor: *ÁVH. Egy terrorszervezet története*. Korona Kiadó, Budapest, 2000, 101–103. o.
- ⁴³ Lénárd Ödönt 1948-ban azért tartóztatták le és ítélték el, mert arra figyelmeztetett, hogy utoljára Hitler államosította az iskolákat. Lásd Lénárd Ödön: *Erő az erőtlenségben*. Kairosz Kiadó, Budapest, 2008, 13. o.
- ⁴⁴ Ezt Rákosi saját kezűleg írta be.
- ⁴⁵ Pünkösti Árpád: *Rákosi a csúcs*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1996, 322. o.
- ⁴⁶ Az MSZMP PB 1958. június 10-i ülésének jegyzőkönyve. MOL 288. f. 5. cs. 83. ő. e.
- ⁴⁷ Idézi Mészáros István: *...Kimaradt tananyag... A diktatúra és egyház*. II. kötet, Márton Áron Kiadó, Budapest, 1994, 72. o.
- ⁴⁸ A rendelet szövegét közölte: *Magyar Katolikus Almanach* II., i. m. 625–627. o.
- ⁴⁹ Templomban csak elsőáldozásra lehetett két hónapig tartó, bérmlásra pedig egy hónapig tartó előkészítő oktatást tartani, heti egy-két órában. Az ifjúság templomon kívüli tanítását szigorúan ellenőrizték, büntették. Pl. Bulányi György atyát kiscsoportos vallásoktatásért 1952. december 9-én életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. Lásd Hetényi Varga Károly: *Szerzetesek a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában*. II. kötet, Márton Áron Kiadó, Abaliget, 2002, 501. o.
- ⁵⁰ Valuch Tibor: *Rekviem a parasztságért*. KLTE, Debrecen, 1988, 54. o.
- ⁵¹ Szövegét közli: *Magyar Katolikus Almanach* II., i. m. 631–635. o.
- ⁵² Mészáros, i. m. III. kötet, 1995, 58. o.
- ⁵³ Fűj Zoltán: *Az állam és a protestáns egyházak egyezménye*. Társadalmi Szemle, 1989/6., 48. o.
- ⁵⁴ Az izraelita felekezet nem mint „egyház” kötötte meg az egyezményt, hanem a Magyarországi Izraeliták Országos Irodája Intéző Bizottsága és a Magyarországi Autonóm Ortodox Izraelita Hitfelekezet Központi Irodája nevében írták alá.
- ⁵⁵ A magyar kommunista vezetés a lengyel katolikus egyházzal való 1950. április 11-i megállapodásra is hivatkozott. Lengyelországban azonban egyfajta nemzeti konszenzust hoztak létre, és biztosították az egyház meglévő intézményeit, sajtóját, anyagi eszközeit. Lásd: Jerzy Kłoczowski–Lidia Müllerowa–Jan Skarbek: *A katolikus egyház*

- Lengyelországban. Bencés Kiadó, Budapest, 1994, 381. o.
- ⁵⁶ Szabad Nép, 1950. augusztus 30., Kis Újság, 1950. szeptember 1. A megállapodást megelőző tárgyalások jegyzőkönyvét és a megállapodást teljes terjedelmében közli Gergely Jenő: *Az 1950-es egyezmény és a szerzetesrendek felszámolása Magyarországon. Dokumentumok.* Vigilia Kiadó, Budapest, 1990, 317–319. o.
- ⁵⁷ Idézi Gergely Jenő: *A katolikus egyház Magyarországon 1944–1971.* Kossuth Kiadó, Budapest, 1985, 71. o.
- ⁵⁸ Rákosi Mátyás 1948-ban még 16 iskolát engedélyezett volna a katolikus egyháznak. Az 1950-es tárgyalásokon azt már hatra redukálta, ezt a számot sikerült a tárgyalóbizottságnak 8-ra „felalkudni”. A rendszerváltozás után, az 1990. évi IV. tv. 17. §-a értelmében kezdődhetett meg az egyházi iskolák újjászervezése.
- ⁵⁹ Az 1990. február 6-án Németh Miklós miniszterelnök és Paskai László bíboros, prímás, esztergomi érsek közös nyilatkozatban hozták nyilvánosságra, hogy felbontották az 1950. augusztus 30-án aláírt megállapodást.
- ⁶⁰ Erre a kormánynak még a korabeli alkotmány szerint sem lett volna joga. Egyébként szerzetesrendet csak az az egyházi hatóság számolhat fel, amelyek alapította azt.
- ⁶¹ Gergely: *A katolikus egyház Magyarországon...*, i. m. 115–118. o.
- ⁶² Már az egyesületek 1946 nyári feloszlásakor is akadt példa arra, hogy néhány „túlbugzó” hatóság a szerzetes közösségeket is elkezdte felszámolni. Pápán pl. a ferences világi harmadrend tagjait a helyi rendőrség állambiztonsági osztálya többször is zaklatta.
- ⁶³ Hetényi: *Szerzetesek a horogkereszt...*, I. kötet, 2000, II. kötet, 2002; „*Te meztelen Krisztus, hol hagyta el az ingedet?*” *Ferencesek a feloszlás idején.* Szerk. Fr. Kálmán Peregin, Vigilia Kiadó, Budapest, 2000; Gergely Jenő: *A szerzetesrendek 1950 őszi felszámolásának dokumentumai. A paritásos bizottság jegyzőkönyvei 1950. szeptember 19.–november 25.* Levéltári Szemle, 1991/2., 50–72. o.
- ⁶⁴ A kórházakban, hogy az ápoló nővérek leváltása rendben menjen, több helyen is megbízható „elvtársak” feküdtek betegek helyére. Lásd Berki Mihály: *Az Állambiztonsági Hatóság.* MET, Budapest, 1994, 102. o.
- ⁶⁵ Rákosi Mátyás: *Válogatott beszédek és cikkek.* Szikra Kiadó, Budapest, 1950. 302. o.
- ⁶⁶ Hetényi Varga Károly: *Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában.* III. kötet, Lámpás Kiadó, Abaliget, 1996, 377. o.; Nyisztor Zoltán: *Vallomás magamról és kortársaimról.* Magyar Nyomda St. Gallen, Róma, 1969; Adriányi Gábor–Csíky Balázs: *Nyisztor Zoltán.* Argumentum, Budapest, 2005.
- ⁶⁷ Lénárd, i. m. 29. o.
- ⁶⁸ Tomka, i. m. 101. o.
- ⁶⁹ Orbán József Gyula: *Katolikus papok békemozgalma Magyarországon (1950–1956).* METEM, Budapest, 2001; Pál József: *Békepapok. Katolikus békepapok Magyarországon 1950–1989.* Egyházfórum, Budapest, 1995.
- ⁷⁰ MOL SZT XIX A-21-s 3. d.
- ⁷¹ Sztálin, aki példaképének tartotta Nagy Pétert, a Szent Szinódus mintájára hozta létre a Szovjetunió Egyházügyi Tanácsát.
- ⁷² Szántó Konrád: *Az Egyházügyi Hivatal titkai.* Mécses Kiadó, Budapest, 1990; Köbel Szilvia: *Az Egyházügyi Hivatal működése az újjászervezéstől a megszűnésig 1959–1989.* Magyar Közigazgatás, 2001/10.; Köpeczi-Bócz Edit: *Az Állami Egyházügyi Hivatal tevékenysége.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004; Soós Viktor Attila: *Az Állami Egyházügyi Hivatal megalakulása, létrejötte és működésének első időszaka 1951–1956.* In: *Politika – egyház – mindennapok.* Tanulmányok. Szerk. Lénár Andor, Lőrinczné Benne Edit, Heraldika Kiadó, Budapest, 2010, 118. o.
- ⁷³ MOL-M-KS-276-54/29. ő. e.
- ⁷⁴ A határozat Révai Józsefnek, a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének 1950. május 21-i ülésén tartott beszédére és az osztályharc éleződéséről szóló sztálini tételre épült. Lásd *A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének, Politikai Bizottságának és Szervező Bizottságának fontosabb határozatai.* Szikra Kiadó, Budapest, 1951, 163–171. o.
- ⁷⁵ *Sztálinizmus és desztalinizáció Magyarországon. Fel számoltuk-e a szovjet rendszert?* Szerk. Balla Bálint, EPMSz–Századvég, Bern–Budapest, 1990, 41. o.
- ⁷⁶ Fazekas Csaba: *Dokumentumok Miklós Imre lemondásának történetéhez (1989–1990).* Egyháztörténeti Szemle, 2004/2., 120. o.; Miklós Imre: *Az MSZMP egyházpolitikája. Az állam és az egyházak viszonya.* Kossuth Kiadó, Budapest, 1987.
- ⁷⁷ *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956–1962.* Szerk. Vass Henrik, Ságvári Ágnes, Budapest, 1979, 271. o.
- ⁷⁸ Köbel: „Oszd meg és uralkodj”..., i. m. 60. o. Egy példa a fentiekre: „F. Sándor lelkész békegyűlés-

- re nem jár, jelenléte nem kedvező a község életére. Javasolom, hogy az egyházmegye legeldugottabb és legkisebb helyére nevezzék ki. Helyesnek tartanám, ha helyébe K. I. káplán kerülne, aki öregember, és képtelen lenne a nagy tanyavilág híveit összefogni és hozzájuk eljárni.” Idézi Köpeczi Bócz, i. m. 28. o.
- ⁷⁹ Köbel: „Oszd meg és uralkodj”..., i. m. 65. o.
- ⁸⁰ Szántó Konrád: *Az 1956-os forradalom és a katolikus egyház*. Szt. Maximilian Kiadó, Miskolc, 1993, 101. o.
- ⁸¹ Mészáros, i. m., II. kötet, 1994, 40. o.
- ⁸² Ennek alapján távolították el 1958 júniusában Ordass Lajos evangélikus püspököt másodszer is tisztéből, holott őreá ezt a jogszabályt nem lehetett volna alkalmazni.
- ⁸³ Köbel: „Oszd meg és uralkodj”..., i. m. 77. o.
- ⁸⁴ MOL-XIX-A-21-d-0015-4/1959. Az Állami Egyházügyi Hivatal szervezeti felépítésének tervezete.
- ⁸⁵ MOL-XIX-A-21-e-0047-2/1961. Az Állami Egyházügyi Hivatal szervezeti és ügyrendi szabályzata.
- ⁸⁶ MOL-XIX-A-21-e.
- ⁸⁷ MOL-XIX-A-21-d-005-6/1966
- ⁸⁸ MOL-M-KS-288-5/448. ő. e.
- ⁸⁹ MOL-XIX-A-21-e-0011-1/c/1969.
- ⁹⁰ MOL-XIX-A-21-e-0011-1/1962.
- ⁹¹ MOL 288. f. 5/82. ő. e.
- ⁹² MOL 288. f. 5/87. ő. e.
- ⁹³ Vö. a Magyar Szocialista Munkáspárt Ideiglenes Intéző Bizottságának 1957. március 5-i határozatával: „... a katolikus egyházat, mint az egyházi reakció magyarországi fő képviselőjét elszigeteljük a hozzánk lojálisabb egyházaktól.”
- ⁹⁴ A határozat a „népen belüli ellentmondás” és az „antagonisztikus ellentmondás” jogdogmájával Mao Ce-tung (Mao Zedong, 1893–1976) tanítását alkalmazták.
- ⁹⁵ MOL 288. f. 5/82. ő. e.
- ⁹⁶ A korszak szótára szerint azt a lelkipásztort minősítették klerikális reakciónak, aki hívei körében népszerű, eredményes munkát végez, nem békepap, intenzíven foglalkozik az ifjúsággal, sokan járnak hittanóráira, szentmiséire.
- ⁹⁷ MOL 288. f. 5/87. ő. e.
- ⁹⁸ MOL 288. f. 5/87. ő. e.
- ⁹⁹ MOL 288. f. 5/82. ő. e. Az utolsó mondat fontosságát a pártvezetés vastag betűs kiemeléssel jelezte.
- ¹⁰⁰ Pl. Badalik Bertalan veszprémi püspököt 1957 augusztusában internálták Hejcére (1964 szeptem-
- beréig). Nem térhetett vissza Veszprémbe, ezért önként maradt internálásának helyszínén. Lásd Havasy, i. m.; Balogh Margit: *Egyház és egyházpolitika a Kádár-korszakban*. Eszmélet, 1997/34., 69. o.; 1957. február 28-án Kenyeres Lajos tiszavárkonyi plébánost két pufajkás előbb megverte, majd tarkón lötték, és a Tiszába dobták. Lásd Szántó: A meggyilkolt katolikus papok..., i. m. 79–81. o.; Brenner Jánost, Rábakéthy káplánját 1957 decemberében gyilkolták meg. Lásd Kahler Frigyes: *Egy papgyilkosság a jogtörténet szemével. Brenner János volt rábakéthyi káplán meggyilkolásának körülményei és az ügy utóélete. Pappá szentelésének 50. évfordulójára*. Brenner János Emlékhely Alapítvány, Szentgotthárd, 2005; Soós Viktor Attila: *Egy máig kideríthetetlen politikai papgyilkosság anatómiája*. In: Tanulmányok fél évezred magyar történelméből. Szerk. Fejérdy Gergely, PPKÉ BTK Történelemtudományi Intézet, Pázmány Péter Történetész Kör, Piliscsaba, 2002, 354. o.; Szekuli Pál ösküi segédlelkész 1957. december 7-én ölték meg. Lásd Kahler Frigyes: *Rejtély Öskün. Szekuli Pál segédlelkész titokzatos halála*. Kairosz Kiadó, Budapest, 2007; Korán Ferenc gencsapáti káplánt egy kihallgatáson annyira megverték, hogy belehalt a sérüléseibe. Somogyvári Béla Hetény ferences atyát folyamatosan verték, zaklatták, majd lakásán kilincsrre felakasztva „találták” meg a hatóságok. Szabó László váci káplánt a politikai rendőrség zaklatta, majd holtan találták meg a Bükk hegység egyik barlangjában. Lásd: Tomka, i. m. 135–136. o.
- ¹⁰¹ *Mindszenty és a hatalom. Tizenöt év az USA követésén*. Szerk. Ólmosi Zoltán, Lex Kft., Budapest, 1991, 61–69. o.
- ¹⁰² MOL 288. f. 5/188. ő. e.
- ¹⁰³ Diera Bernadett: *A pécsi „Fekete Hollók”, avagy a hitoktatás elméleti és gyakorlati keretei az 1960-as években*. In: „Alattad a föld, fölöttem az ég...” Források, módszerek és útkeresések a történetírásban. Szerk. Balogh Margit, Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 2010, 291. o.; Berényi István: *A klerikális reakció ellenséges tevékenysége a népi demokratikus rendünk ellen. Az operatív munka sajátosságai és feladataink ezen a területen*. Budapest, 1963, 41. o.
- ¹⁰⁴ Geréb Sándor: *A klerikális reakció aknamunkájának formái és módszerei, az operatív elhárítás elvei, feladatai, alapvető módszerei*. Budapest, 1969, 32. o.; Bánkúti Gábor: *Adalékok az 1965-ös Rózsa-per és a jezsuita „világszolidarizmus” történetéhez*. In: Az 1945 utáni magyar katolikus egyháztörténet

- új megközelítései. Szerk. Varga Szabolcs, Vértesi Lázár, Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola Pécsi Egyháztörténeti Intézet, Pécs, 2007, 104. o.
- ¹⁰⁵ *Magyar Kurír*, 1964. szeptember 15., *Új Ember*, 1964. szeptember 20.
- ¹⁰⁶ Hansjakob Stehle: *Die Ostpolitik des Vatikans. Geheimdiplomatie der Päpste von 1917 bis heute*. Lübbe, Bergisch Gladbach, 1983. 349–357. o.; Agostino Casaroli: *A türelem vértanúsága. A Szentsek és a kommunista államok (1963–1989)*. Szent István Társulat, Budapest, 2001. 123–171. o.
- ¹⁰⁷ A valódi dátum tehát nem 1973. december 18., hanem 1974. február 5. Lásd Somorjai Ádám: *Mindszenty József és az esztergomi érseki székhely üressé nyilvánításának dátuma. Egy szakirodalmi adat pontosítása: nem 1973. december 18., hanem 1974. február 5.* Magyar Sión, 2007/1., 99. o.
- ¹⁰⁸ Kahler Frigyes: *Tempora mutantur... Avagy gondolatok a Vatikán új keleti politikájáról (Ostpolitik), Mindszenty bíboros igazságáról és engedelmességéről*. In: Kahler Frigyes: *Jogállam és diktatúra. Tanulmányok és előadások*. Kairosz Kiadó, Budapest, 2005, 134. o.
- ¹⁰⁹ Lékai Lászlót 1944-ben a nyilasok Mindszentyvel együtt hurcolták el.
- ¹¹⁰ Hetényi: *Szerzetesek a horogkereszt...*, I. kötet, i. m. 577–578. o.; *Népszabadság*, 1977. június 10. MOL M-KS 288. f. 5/702. ő. e.
- ¹¹¹ A híveket sokszor meg is alázták. Pl. a 70-es években egy hajdúsági iskolában az igazgató utasítására az előző napon bérmáltaknak a többi diák gúnykacaja közepette kellett körülugrálni az iskolaudvart. Lásd Havasy, i. m. 58. o.
- ¹¹² A televízióban 1990-ig nem szólalhatott meg a katolikus egyház. Először 1987 karácsonyán közvetítették az éjféλι misét. A magyar televízióban ez volt az első szentmise-közvetítés.
- ¹¹³ Az Állami Egyházügyi Hivatal feljegyzése a római katolikus egyházi sajtó, a könyvkiadás állami felügyeletével, politikai befolyásolásával kapcsolatos feladataikról, módszerekről (1972. március 10.) MOL XIX-A-21-d-0031-5/a/1972.70.d.
- ¹¹⁴ Köpeczi-Bócz, i. m. 121. o.
- ¹¹⁵ Kahler Frigyes: *A nagy tűzvörös sárkány torkában. Koncepciós eljárások ferences szerzetesek ellen 1945–1956*. Kairosz Kiadó, Budapest, 2009.
- ¹¹⁶ Havasy, i. m. 179. o.; Gergely: *A szerzetesrendek 1950 őszi felszámolásának...*, i. m. 14. o.
- ¹¹⁷ *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956*. I. kötet, szerk. Gyarmati György, S. Varga Katalin, Történeti Hivatal, Budapest, 2001, 411. o.; BM KI 93-11743/1956.
- ¹¹⁸ MOL-XIX-A-21-a-15-7/8/1961.
- ¹¹⁹ Kahler Frigyes: *III/III-as történelmi olvasókönyv*. I–IV. kötet, Kairosz Kiadó, Budapest, 2001–2007; Vörös Géza: *Az egyházakban foglalkoztatott ügynök-hálózat újjáépítése 1956-tól a hatvanas évek közepéig*. Betekintő, 2010/2.